KÜLTÜR VE SANAT DERGİSİ

kıyı

64

YIL: 6 ● TEMMUZ 1991 ● 4000 TL.

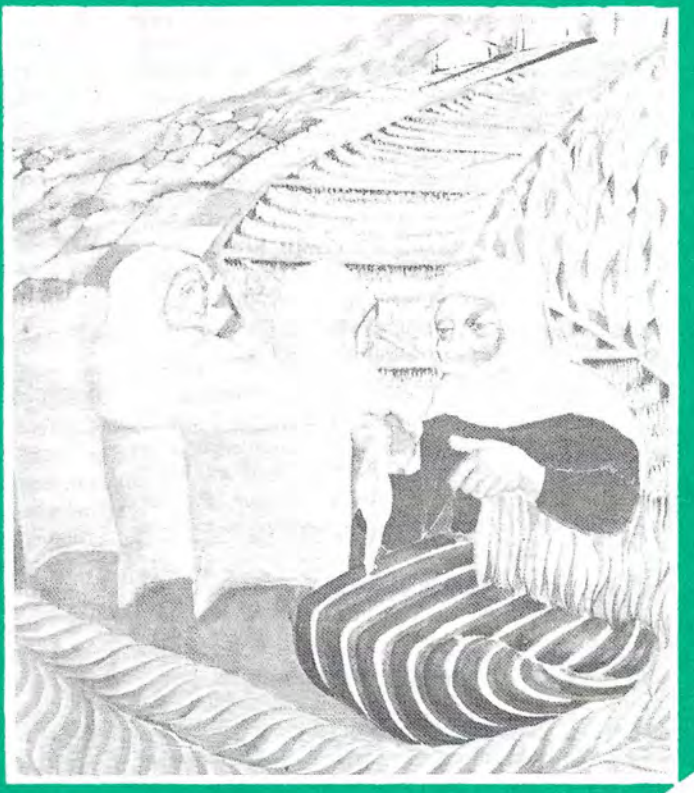

türk halkbiliminde tütün

bu sayıda: ● ismet zeki eyuboğlu ● nuri can ● bekir semerci ● talip apaydın ● gündoğdu sanımer ● ahmet özer ● gülseren engin ● sait küçük ● tansu bele ● mustafa duman ● orhan peker ● yusuf katipoğlu ● ferit oğuz bayır ● nadir gezer ● ismet kemal karadayı ● subutay hikmet ● orhan özdemir ● kezban şarvan ● bedrettin aykın ● ece aykız ● dürsaliye bedir ● ibrahim yıldız ● çiğdem sezer ● a. nevzad odyakmaz ● tevfik tunç ● sıktı salih gör ● salih temiz

KIYI'dan

● 64. sayımızdayız.

Geçmişe yönelik bir inceleme yaptığımızda Trabzon özelinde, düzenli olmasa da 64 sayı yayımlanan tek dergi olarak, dönemin Halkevinin yayın organı İNAN'ı görüyoruz. İnan, yayın yaşamını iki dönemde sürdüren bir dergiydi. Birinci dönem, 1937 mayısından 1939 şubatına değin 12 sayılık birikim, ikinci dönem de 1942 ocağından 1949 mayısına değin süren ve 52. sayıda düğümlenen yoğun çaba. Toplam olarak karşımızda duran 64 sayı, dönemin; sanat, kültür, eğitim ve sosyal alanlardan nice birikimlerin bir araya toplandığı önemli belgelerdir.

Kıyı, kendisini o birikimlerin bir süreği kabul ederken; bir yerde de o dönemin yarı resmi diyebileceğimiz ve büyük olanaklarla donatılan önemli dergisi İNAN'ın ulaştığı doruğu yakalamanın, sevinç ve coşkusu içindedir.

İNAN'ı böyle bir noktada anarken, dergiye emeği geçenlerin tümüne saygılar sunuyoruz.

● Şiirimizin büyük ustalarından şair **Ahmed Arif**, 2 Haziran 1991 günü Ankara'da öldü. Ömrünün elli yılını şiire adayan **Ahmed Arif**, yayımlanan tek şiir kitabı HASRETİNDEN PRANGALAR ESKİTTİM'le ününün doruğuna varmış bir sanatçıydı. Tek kitabı 25 basım yapan şair, 21 Nisan 1927'de **Diyarbakır**'da doğmuştu.

Ahmed Arif Cemal Süreya'nın deyişiyle **"İmge konusunda yaptığı sıçramalarla bugünkü şiiri hazırlayanlardan biri"**ydi.

Anısına saygılar sunuyoruz.

● Dergimizde **"Köy Enstitülerinin Bilinmeyen Tarafları"** adlı diziyazısını yayımladığımız değerli eğitimci yazar Bekir Semerci'nin yeni bir çalışmasına yer veriyoruz. Semerci, bir döneme damgasını vurmuş değerli bilim, sanat ve kültür adamlarını tanıma mutluluğuna ermiş bir kişi. Bu tanımanın birikimleri bir dönem sayfalarımızda yer alacak. Bekir Semerci öğretmenimize emeği için içten teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Ödüller

● Türk öykücülüğünün ünlü adlarından Memduh Şevket Esendal adına Bilgi yayınevi tarafından düzenlenen ödüllü yarışma sonuçlandı. 77 çalışmanın katıldığı ödülün seçici kurulu **Erhan Bener, Ayla Kutlu, Muzaffer İzgü, Bilgi Yayınevi Sahibi Ahmet Tevfik Küflü, Sanatçının oğlu Ahmet Esendal, Muzaffer Uyguner, Mustafa Şerif Onaran, Şemsettin ünlü** ve **Tarık Dursun K.**'dan oluşuyordu. Seçici kurul, **"yalnızca özendirme amacıyla" Eda Dörterler** ile **Berna Karagöz**'e ödül verilmesini kararlaştırdı.

● 1987'den bu yana İzmir'de **Kocagöz** ailesi tarafından verilmekte olan **"Halil Kocagöz Şiir Ödülü**"nü bu yıl şair **Melisa Gürpınar** kazandı. **Berin Taşan, Nafize Öztok, Ahmet Necdet, Gertrude Durusoy** ve **Mehmet Mümtaz Tuzcu**'dan oluşan seçici kurul, şairin **"İstanbul'un Gözleri Mahmur"** adlı yapıtını ödüle değer buldu. **Gürpınar**'ı başarısından dolayı kutluyoruz.

● 1991 Orhan Kemal Roman ödülü **"Kurtlar"** adlı romanıyla **Peride Celal**'e verildi.

Rauf Mutluay, Mehmet H. Doğan, Tarık Dursun K., Konur Ertop, Hilmi Yavuz, Nurer Uğurlu ve **Kemali Öğütçü**'den (Orhan Kemal'in oğlu) oluşan seçici kurul, Peride Celal'in **"Kurtlar"** adlı romanını oybirliğiyle bu yılın Orhan Kemal Roman ödülü'ne değer gördü.

● Sahipliğini **Ümit Sarıaslan**'ın, Sorumlu Yazı İşleri Müdürlüğünü **Abdülkadir Paksoy**'un yaptığı **Anadolu Ekini** adlı kültür, sanat ve eğitim dergisi, 15 mayıs 1991 tarihinde yayımlanan 13. sayısıyla ikinci yılına girdi.

Anadolu Ekini'ne yeni yayın yılında başarılar diliyor, yazışma adresini veriyoruz: İnkılap Sokak 27 / 2 Kızılay - 06650 Ankara.

● **"Eğitim tarihimizin canlı bir anıtı"** olan **Ferit Oğuz Bayır**'la arkadaşımız Nadir Gezer'in yaptığı söyleşi yer alıyor sayfalarımızda. 92 yaşında olan ve kendi adını taşıyan Düşün ve Sanat Ödülü'yle beş yıldır yazınımızın önemli yapıtlarını ödüllendiren Bayır'ın yaşam deneyimlerinin yoğunluğundan çok şeyler öğreneceğimize inanıyoruz. Söz konusu ödülde **"Boşluktaki Adam"** romanıyla **"özel ödül"** alan **Nadir Gezer'e** dergimiz adına teşekkür ediyor, yaptığı söyleşiye ek olarak gönderdiği Bayır'ın yaşamöyküsünü bu sayfadan veriyoruz.

Ferit Oğuz Bayır'ın yaşam öyküsü

İstiklal Madalyası sahibi, Kurtuluş Savaşı Gazisi ve Türk Milli Eğitimine Kurtuluş Savaşı coşkusuyla kırküç yıl hizmet eden Ferit Oğuz Bayır Türk düşün ve sanatına ayrı bir hizmet getirmenin onurunu taşıyor. O bugün 92 yaşındadır. Eğitim tarihimizin canlı bir anıtıdır o!..

1899'da Simav'da doğan Bayır, Dömeke, İşkodra, Plevne, Yemen Savaşlarına giderek erlikten kolağalığına değin yükselen, kırk beş yıl askerlik yapmış Bayır köylü Ali'nin oğludur. Edirne Öğretmen okulunu bitirdiği yıl (1920) Trakya direnişine katılmış, çete savaşları sırasında bir ara Bulgaristan'a sığınarak Isıova köyünde bir süre öğretmenlik yapmıştır. Göçmen olarak yurda dönerken arkadaşlarıyla birlikte Yunanlılara tutsak düşmüş, Larissa sivil tutsak kampına götürülmüştür.

1921'de Anadolu'ya geçen Bayır, topçu teğmeni olarak terhis edildiği 1923 yılında Foça ilkokulunda öğretmenliğe başlamış, daha sonra Aydın, Balıkesir ve İzmir illerinde ilköğretim müfettişi olarak çalışmıştır. 1933'te de Bakanlıkça düzenlenen Seyyar Terbiye Sergisi'nde görevlendirilmiştir. Edirne - Karaağaç, İzmir - Kızılçullu, Manisa - Horozköy eğitmen kurslarındaki çalışmalarından sonra, 1939 - 1946 arasında büyük eğitimci Tonguç'un yardımcısı olarak Köy Enstitüsü atılımını gerçekleştirmede gecesini gündüzüne katmıştır. 1946'dan sonra Bolu kitaplığına sürülmüş, Avni Başman döneminde Bakanlıktaki görevine döndürülmüştür.

1957'de Atilla ilkokulu öğretmeniyken isteğiyle emekliye ayrılmıştır. Cumhuriyet Dönemi eğitim çalışmalarını anlatan KÖYÜN GÜCÜ adlı bir yapıtı vardır. Adıyla anılan bir düşün ve sanat ödülü kurmuştur.

● Ağustos sayımızda buluşmak dileğiyle; başarılar, esenlikler, güzellikler.

Kurucusu: **Ahmet Selim TEYMUR**

Sahibi: Kuzey Gazetecilik Matbaacılık ve Ambalaj San. A.Ş. Adına
M. Nacl ÖZKAN

Yazı İşleri Yönetmeni : **Gündoğdu SANIMER**
Müessese Müdürü : **Melih S. ERTÜZÜN**
Dizgi - Sayfa Düzeni : **İsmail FANDAKLI**
Film - Montaj : **Ahmet ÖZKAN**
Kapak Düzeni : **M. Reşat SÜMERKAN**
Kapak Resmi : **Okan ÇAĞAL**

Baskı: **sakarya matbaacılık** Kunduracılar Cad. No.: 42 / D
Tel.: (03) 11 72 32 - 11 91 59 Fax: (03) 11 91 59 61200 - TRABZON

Abone Koşulları : **Yıllık: 40.000 TL.**
Yurtdışı Abone : **40 DM**
Yazışma Adresi : **P.K. 183 - TRABZON**
Ederi : **4000 TL. (KDV Dahil)**
Aylık Dergi

Abone ederinin, Gündoğdu SANIMER adına 731607 numaralı postaçeki hesabına yatırıldıktan sonra, dergi adresine bilgi verilmesi rica olunur.

Gönderilen ürünlerin daktiloyla yazılması rica olunur.
Ürünler yayınlansın, yayımlanmasın geri verilmez.
(P.K. 183) Kod No.: 61001 - TRABZON

türkülerin kıyısında

● İsmet Zeki EYUBOĞLU

Başta deniz olmak üzere bütün nesnelerin kıyısı vardır, dahası kıyıları kıvrık olduğundan geniş, düz yemek kaplarından birine de "kıylı", ya da "kıyılı" denir. Bunları düşünürken, çalışma masamın sol yanında bulunan kitaplığımın alttan ikinci gözünde duran ağabeyimiz Ömer Kayaoğlu'nun "kabuk" adlı yapıtı gözüme ilişti, şöyle çekip açtım. Bir de ne göreyim bizim kıyı orada bakışlarını bana çevirivermez mi? Karşılıklı gülüştük, işte böylece "Kıyı" için bu yazıyı düzenledim. Bakın ne diyor **Kayaoğlu**:

Kuş çarptı kanadını

Birden ürperdi deniz

İlk öpüşün tadını

Kıyıya verdi deniz

demek deniz de benim delikanlılık çağımın başlangıç yılları gibi pek becerikli değilmiş bu işte. Becerikli olsa "ilk öpüşün tadını kıyıya" vererek dillere düşer mi, dedikodunun kapılarını ardına değin açar mı? Üstelik Trabzon gibi konu dile düşünce ağzın kıyısı bucağı görülemeyen bir yörede. Böyle kıyı derken, özlemin kanatları beni, yukarıdaki dörtlüğün esinleriyle Trabzon'a deniz kıyısına götürdü. İçim burkularak, gözlerim dört yana kayarak uzaklara bakmaya başladım, deniz kıyısından tarihin derinliklerine, kazıbilimin Trabzon dolaylarına gelmek istemeyişine takılıverdim. Koca Trabzon, İÖ 1040 dolaylarında varlığı tartışılan, varlığından izlenen kalan yaşlı, buna karşın bir hamsi gibi oynak ilimiz, en güzeli dağların kucağından varlığın korkulu düşlerle süslenen uykularına kendini kaptıran Maçka'mız. Bu eskiliğe, bu geçmişin derinliklerinden gelen özlem ürpertilerine karşın birkaç ozanından, birkaç yazarından başka adını sanını duyuramayan ilimiz, ilçemiz. Eloğlunun köyünden çıkıp birkaç telli sazıyla sesini Avrupa içerlerine değin duyuran, kuraklıkla yüzü kırışmış, gönü kavrulmuş ozanı, öykücüsü ölçüsünde etkili olamamış Trabzon aydınları. Oysa iş "politika" denen bataklıkla sivrisinek kovalamaya düşünce neler, kulak tırmalayan sesler, insanın içini bulandıran çığlıklar yayılır ortalığa bilseniz, duysanız. İş aydınlığa, bilgiye, bilime, sanata gelince birden bire üstüne kar inmiş kavak gibi sipsivri bir görüntüden öte nesne görülmez. Bir ili yaşatan ayakta tutan, ona değer kazandıran yalnız yetiştirdiği aydınlardır, düşünürler, yazardır. Bir bakın tarihin, kazıbilimin bize anlattığı eski illere neler duyarsınız, neler görürsünüz eskilerden kalan, sesini uygarlık evrenine duyuran. İşte Mezopotomya'nın ölümsüzlüğe kavuşan Dicle - Fırat arası illeri, işte Mısır, işte Roma, işte Atina, işte İran, bırakın uzaklara gitmeyi işte Van, işte Çorum, işte Malatya. Daha saymaya gerek yoktur. Peki nerde Trabzon? İÖ 1040 dolaylarında kurulduğu, Kafkas dağlarından - ormanlarından avlanıp getirilen değerli hayvan gönlerinin satıldığı ülke? Bütün Akdeniz kıyılarının mutlu azınlığına giysi olan bu günlerin yeşillere boğulmuş yurdu? Sesi kesilmiş tarihin, kulakları tıkanmış aydınların. Gönüldeşlerim vardır yerli yabancı. Oturup söyleşiye başladığımızda yalnızca "Karadeniz türküleri"nden sözediyorlar bir de hamsiden, başka bildikleri, duydukları yok Trabzon dolaylarından. Üzücü bir olaydır bu uygarlık adına, çağımızın ileri atılımlı gelişmeleri adına. Demek Trabzon'u onun ekmeğiyle suyuyla beslenen tutmuyor, denizinin kıyısından uzaklaşanlar bir daha geriye dönüp bakmıyorlar ona, anmıyorlar onu.

İşi alaya almanın yeri geldi şimdi. Neden yalnız türkü, yalnız hamsidir Trabzon? Onun çevre ormanlarında iyi meşe odunu, gürgen odunu, dayanaklı kereste çıkmıyor mu? Trabzon yörelerinde iyi çimento taşı çıkıyor, iyi kaldırım taşı da. Bu toprak ürünleri eskiden de vardı oralarda. Yoksa bu ürünler, becerikli eski Trabzonluların gizli bir oyunuyla Trabzon'u unutanların, onun tarihiyle, eski varlığıyla ilgilenmeyenlerin başlarının içini daha dayanıklı kalsın diye onarımda mı kullanılmış? Tarihi sevmeyenin, tarihe önem verme aşamasına ulaşmayanın tarihi de olmaz. Değişik yöntemlerle, uygulamalarla yüksek yerlere çıkmak, büyük gelirler sağlamak, günün akışı içinde dolaylı yollarla sesini duyurmak tarih varlığı olmak değilidr. Zigana dağlarından gürleyerek gelen fırtınaların, boraların sesleri de dağ doruklarına çarptıkça korkunç yansımalar oluşturur, bunları ancak benim gibi

kalbim kalbine düğümken

Nuri CAN

Nasıl unuturum seni
Ömür çiçeğim
Nasıl unuturum
Deniz mavisi gözlerini
İpek sarısı saçlarını
Dudağım dudağına mühürken

Yaşamak bir rüya seninle
Bir yediveren tomurcuk
Gidersen boynu bükük kalır bu şehir
Ölür kahrından bu içli çocuk
Yokluğuna nasıl alışırım
Kalbim kalbine düğümken

yılın altı ayını o yüksek yaylalarda sığır beklemekle geçirenler bilir. İşte bu sesler de yaygındır, duyulur ancak tarih varlığı sayılmaz. Tarih varlığı olmak Karadeniz kıyılarında dalgalara bakarak dolaşmakla sağlanmaz, yazıya geçmiş ürünler bırakmak, adını gelecek kuşakların belleklere yazacak etkinliği kazanmakla sağlanabilir.

Kıyı derken, bir türküye kıyısından yaklaşmak bizi nerelere götürdü görüyorsunuz. İÖ 1040 dolaylarından kalkıp Atina - Roma - Mısır - Ur illerinde dolaştık, hamsinin tadına baktık, ormanlarda gezindik, değerli av hayvanlarının gönlerine baktık, biraz eğlenceli sözler söyledik. Oysa bunlar doyurucu, ışıklandırıcı, uyarıcı nedenlerle donatılmış bir yazı olmaktan uzaktır. Çağın gidişine karşı gözlerini yuman, eskimişi yeni giysilerle ortaya getirmeyi başarı sanan, yüzyıllar boyunca uygulanmasına karşın insanı çağın gerisinde bırakan, düşünce alanında geliştirici, besleyici, yaratıcı olmayan çabalarla başarı sağlanamaz. Tarih varlığı olmak, geleceğe bir tarih varlığı olduğunu kanıtlayacak belgeler - başarılar bırakmakla sağlanır. Çağımızda eskiyi gündeme getirerek kendini kurtaran, düşünce alanında başarı aşamalarından geçen bir toplum görülmemiştir. Özellikle geleceğin sorumlusu, görevlisi olacak gençlerin başlarının içlerine taşlaşmış, kireçleşmiş, yıpranmış izlenimler doldurarak iş yaptığını sanmak çarpıcı bir yanılgıdır, kendi kendini kemirmektir, geleceğe yoğun bir karanlık ortamı sağlamaktır. Yeniyi düşünemeyen bir başın eskiyi korumaya da gücü yetmez. Uygarlık alanında en büyük yanılgı, en büyük yıkım kendini düşünce bakımından güçlü sanmaktır. Düşünce bakımından güçsüz olmasına karşın kendini güçlü sananların hepsi eskiyi gündeme getirerek yeni kılığında satışa çıkaranlardır. Eskinin kendini koruyacak, yaşatacak gücü olsa başkalarının yardımlarına gerekim duymazdı, eski güçlü olsa eskimezdi. Yakın geçmişimize bile içim burkularak, üzülerek bakıyorum. Anadolu'da dokuzyüz yıl egemenlik sağlamış bir Türk toplumunda çığır açan, ulusuna dünya önünde saygınlık kazandıran, yeniyi - güzeli - iyiyi görmenin bilincine varan, yıkıntılar arasından yepyeni bir toplum çıkaran, en gerçek yolgöstericinin bilim olduğunu söyleyen Atatürk'ten başkası çıkmamış, dokuzyüz yıllık bir egemenlik düşünün, içinden bir önder çıkmış, tarih önünde, uygarlık karşısında düşünce bakımından şaşılacak bir olaydır bu.

Kıyıdan kalkarak yine kıyıya. Başka bir kıyıya geldik. Bu yeni bir kıyıdır, uygarlığın, tarih bilincinin ışıklandırdığı bir kıyıdır. Atatürk bu kıyıya Samsun'da ayak basmıştı, sonra bütün Anadolu'yu dolaştı, bütün kıyıları birbirine bağladı. Ben, konuyu yalnızca düşünce, yaratı ürünleri açısından görüyorum, ondan ötesine gözlerim kapalıdır. Atatürk, bu kıyıdan yürüyerek tarihin içine, uygarlığın derinliklerine girdi, en uzak geçmişten ışıklar getirdi, çevresini aydınlattı. Oysa şimdi, kimileri onun aydınlattığı çevrelerde, geleceği düşüncesizliğinin karanlığına sürüklemek için eskileri aramaktalar, aydınlıktan yararlanarak aydınlığı söndürecek gereçleri bulmaya çalışmaktadır, işte ışığın düşünsel güzelliği de burada, kendisini söndürmek isteyenleri bile aydınlatır.

Ben, Atatürk ışığını da böyle görüyorum, kıyıdan bakıyorum, ancak uzaklarda bu ışığı söndürmek için düşünce örtüsü altında, gereken olumsuz gereçleri bulma yarışına girişenlerin ayak sesleri geliyor kulağıma. Evlerimizde de öyle değil mi? Işığı söndürmek için ışığın aydınlattığı düğmeye basmıyor muyuz? İşte, ülkemiz bu ışığın tadına Atatürk'le, Atatürk'ün getirdiği görüşle varabilmiştir. Peki Trabzon'da, bunca eskiliğine, geçmişin derinlerine inen bir il olmasına karşın, çağdaş uygarlığa yaraşır düşünceleri benimseyen, onların aydınlığında yürümeyi yeğleyen birkaç kişiden başka çaba gösteren yok, neden? Dokuzyüz yıllık bir egemenliğin Trabzon aydınına verdiği düşünsel güç nedir, getirdiği aydınlık nedir? Bu soruların yanıtını, bugün Trabzon'da eskiyi savunmakla, eskinin üstünlüğünü, geçmişin görkemliliğini diline dolamakla övünenler arasında verebilecek güçte, olgunlukta kimse yoktur, varsa buyursunlar görüşelim. Bir hamsi oynaklığıyla geçmişi savunmak, yeni ışığı görememek hamsinin tadına bile varamamaktır. Neden derseniz yanıtı kolay: Trabzon kıyılarına bir gelen hamsi bir daha gelmez, ya avlanır ya başka kıyılara gider, gelen hamsiler hep yenidir, eskiyi savunanların başlarının içine girmekten korkar bu yeni hamsiler; o başlarda binlerce hamsiyi bir ağızda yutabilecek azgın deniz "canavarlar"ı vardır.●

Yaklaşık yüz yıl öncelerde Trabzon - Tabakhane yokuşu.

sabahattin ali

● **Bekir SEMERCİ**

Sabahattin Ali ünlü bir öykücüydü. Öykülerini ilk okuduğum yıllarda **Çifteler Köy Enstitüsü** öğrencisiydim. Onu gariplere, köylüye sahip çıktığı için benimsedim. **Kağnı, Kuyucaklı Yusuf, Değirmen, Dağlar ve Rüzgâr** adlı kitaplarını seve seve okudum, sonra öğrencilerime de okuttum. 1930 - 1940'lı yıllarda **Sabahattin Ali** okul kitaplıklarında vardı. O yıllarda kitap okuyanların sayısı kalite bakımından çoktu. Okuyucuları onu anlayarak okumaya başlayınca, kitapları okul kitaplıklarından kaldırıldı.

Sabahattin Ali
25 Şubat 1907 Gümülcine
2 Nisan 1948 Kırklareli

Köy Enstitüleri'nde **Sabahattin Ali**'nin kitapları çok okunurdu. Enstitü kitaplığımızda kitaplarından birer ikişer tane vardı. Kitaplarını okuyan arkadaşlarımızın arkasında sıra kuyruğu vardı. Biri bitirince öteki hemen kapardı. Bu olay bir yazar için en büyük ödüldü.

Sabahattin Ali, kitaplarının Enstitülerde çok okunduğunu biliyordu. Ama O, 1946 yılında görmüştü Köy Enstitüleri'ni. Köy Enstitülü öğrencilerin **Sabahattin Ali**'yi çok okumalarının nedeni öykülerinin konularını, kahramanlarını köyden seçmesiydi, anadilimizle açık seçik yazmasıydı. **Köpek, Çallı Halil, Obruklu Seyit, Jandarma Bekir, Değirmen, Kağnı**... gibi.O, devletlilerin ötedenberi hep ezilen köylü yanında değil onu sömüren kentli tüccarın, kasaba eşrafının, köy ağasının yanında yer aldıklarını belirtirdi. Ayrıca sömürülen köylünün sömürene karşı çıkmadığı ahmaklığı da belirtirdi. Örneğin, **Köpek** öyküsünde görmedik kentli bir okumuş Ankara yolunda koyun güden Konyalı bir çobanın yanında arabasını durdurur. Arabada güzel nişanlısıyla süslü kaynanası da vardır. Çobana **"Ben de sizdenim"** der. Çoban bu süslü bayın kendisinden olmadığını bilir, onu yadsır. Kendisini tanımayan çobana haddini bildirmek için tabancasını çeker, nişanlısına, kaynanasına caka satmak için çobanın köpeğini öldürür. Çobansa bu süslü bayın yüzüne tükürecek yerde ölen köpeğine sarılıp ağlar. **Kanal** öyküsünde su kavgasından hapse düşen Seyit'i gardiyan rüşvet için karanlık ve rutubetli bir koğuşta yatırır. Seyit hakkını resmen arayacak yerde karısına bir mektup yazar, ondan gardiyana vereceği kazı çabucak getirmesini ister. **Kağnı**'da da bir yoksul ana haksız yere oğlunu öldüren köy ağasının oğlundan hakkını arayacağı yerde, ona emredenlerin emrine uyar, oğlunun cesedini kağnısıyla ka-sabaya otopsi'ye götürür. Yolda ölü oğlunun cesedine konan sinekleri belinden çıkardığı yağlığıyla kovalar. Açıkçası köylülerin ezenden hakkını arayamayan zavallılığını belirtir. **Sabahattin Ali**'nin burada asıl vurgulamak istediği ise ağalı düzenin köylüyü bu duruma sokmasıdır.

Sabahattin Ali, 1946 yılında kendisine **Ankara Devlet Konservatuvarı**'nda çevirmenlik ettiği ünlü Rejisör **Karl Ebert**'le beraber **Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü**'ne geldi. Karl Ebert, Alman faşizminin zulmünden kaçıp Türkiye'ye sığınan bilim ve sanat adamlarından biriydi. Enstitümüzün salonunda bizimle konuştu. **"Doğayla savaşınızı çok beğendim. Köylülerinizin çağdaş bir yurttaş olması için de savaş vermelisiniz..."** dedi. **Sabahattin Ali** onun konuşmalarını bize çeviriyordu. Arkadaşlarımızdan birisi ona: **"Hocam, siz bir şiirinizde:**

"Zaman zaman malup olsam bile betime
İnsan olmak dokunuyor haysiyetime"

diyorsunuz. Gene aynı düşüncede misiniz?.." demişti. O, **"Hayırrr... Hayırrr... İnsan olmak onur veriyor bana."** demişti.

Sabahattin Ali'yi Ankara'ya sinemaya gittiğimde hep iyi konulu film gösteren sinemaların birinden çıkıp birine giderken görürdüm. Bana **"iyi bir film iyi bir kitaptır. Kitabı 10 - 15 günde okur anlarsın. Filmi ise birkaç saatte. Hem de yorulmadan. Aman iyi filmleri kaçırmayın.."** diyordu.

Bir gün yapıcılık dersi öğretmenim **Mualla Eyuboğlu** ile İngilizce öğretmenim **Bella Kent** bana **"Sabahattin Ali bize gelecek. Haydi sen de gel"** dediler. Evleri **Hasanoğlan** köyünde idi. Gittik. Biraz sonra **Sabahattin Ali** geldi. Merhabalaştık. Güvenli bir konuşma ortamı bulduğu için coşkulu coşkulu konuşmaya başladı. Bizim köylü kadınların şalvarlı, kuşaklı, yazmalı giysilerini beğeniyordu. Köylü kadının bu giysisi yüzyılları aşkın. Onlar tarlada, harmanda, ağaç başında kiraz toplamada, inek sağmada açık saçık kentli kadın kılığıyla çalışamazlar. Köylü yoksuldur. İşte ayrı, evde ayrı giysi alacak parası yoktur. diyordu.

Bir de kendisini Komünist diye takip eden hafiyelerden sözetti. Ben bunları çabucak tanırım. Başlarında fötr şapkaları vardır. Gözleri gözlüklüdür. Boyun atkıları yorgunluklarından hep öne fırlar. Pabuçları beylik Sümerbank pabuçlarıdır. Beni hep arkamdan izlerler. Bir vitrin seyredecek olsam dururlar. Bir pipo tütünü almak için

dükkâna sapsam dışarda beklerler. Bir gün bunlardan birisi şehir banliyösünde karşıma oturdu. Hemen adama saldırdım. Seni müdürüne şikâyet edeceğim. Beni tren konpartımanında bile rahatsız ediyorsun. Deyince adam yalvarmaya başladı. Bir daha da onu hiç görmedim. Beni özgür yaşatırlar mı o gitti başkası geldi.

Kemal Bayram çukurkavaklı 1980'li yıllarda **Sabahattin Ali**'yi sevenlerin yazılarından oluşan imece bir kitap yayınladı. Bu kitapta benim de yazım vardı. **Sabahattin Ali**'nin ev yaşamını yakından bilen bayan bir yazar kitaba yazdığı yazıda eşinin kitaplarını kitaplığından uzaklaştırdığından sözediyordu. Ne yazık ki bazı toplumcu yazarlarımızın eşleri bu tür davranışlarda bulunduğu ifşa edildi. Belki dünyada da böyledir.

Arkasını iktidara dayamış keneler her çağda toplumcu yazarları izletmiştir. Kollarını, bacaklarını kırdırmıştır, kurşunlatmıştır. Zindanlara attırmıştır. **Sabahattin Ali** de bunlardan birisidir. Kitaplarını **"cümle âlem"** okumaktadır. Onun kurşunlandığı Türkiye'de şiirleri herkesin dilinde türküdür. Minibüs teyplerinde, toplumcu parti propagandalarında kasetleri çalınmaktadır. Onu kurşunlatanlar çoktan öldüler. **Sabahattin Ali** ise gönüllerde yaşamaktadır. Açıkça söylemek gerekirse bugünkü köye ve halka dönük kalemlerin anadilimizle işlenen konuların ezilenlerden seçilmesinde onun payı vardır.●

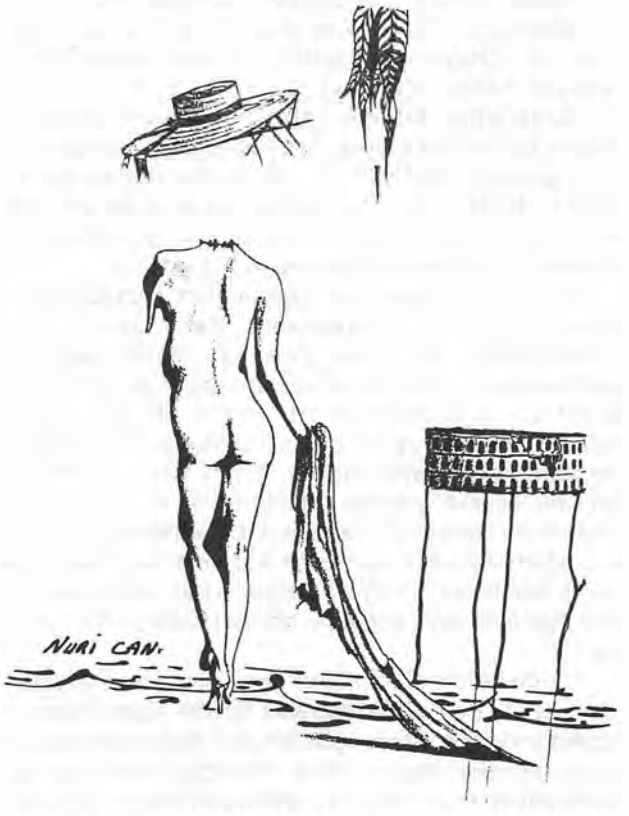

ırmak

Talip Apaydın

Denize varmadan kuruyan ırmak
işim bitti diye hüzünlü
Coşkusunu verip kurak topraklara
Yeşertti bağları bahçeleri
Son gücüyle geldi buralara
Şimdi üstünde bomboş gökyüzü

Ne yana baksa yalnızlık
Uzaktan geçer bulutlar
Solmuş yaprak kurumuş ot
Selâm verse alan yok
Yanıtsız kalır her sözü

İşini yaptın sen ırmak
Düşünme geçmişi geleceği
Kendini rahatça bırak
Toprak ana biliyor olacağı
Onda saklıdır yaşamın özü

kaneviçe gelin

GÜNDOĞDU SANIMER

dönmez sözünün kenarlarını
utanır kaneviçe gelinin pamuk elleri
girer mantosunun öbür kolundan içeri

susmağa yeminli sanırdınız
büyük adı verilenler konuştuğunda
heykel donukluğunda sanki
kaneviçe gelinin dudakları

alamaz fındık dallarından kendini
uçmuş gitmiş telli turnalar
çok uzaklarda bir yerlere dikili
gözleri kaneviçe gelinin

susmayı öğretmiş tarih bize
suç işlemişiz sanki
öyle önümüzde başımız
yürürüz yolunu hayatın
yürümüşüz önünde kaneviçe gelinin

harikliya

● Ahmet ÖZER

-İ. Gündağ KAYAOĞLU'na-

KUZEYSU dergisinin düzenlediği ve 1.lik ödülünün verilmediği 1. Öykü yarışmasında üçüncülüğe değer bulunan ve derginin Haziran 1991 sayısında yayımlanan, arkadaşımız Ahmet Özer'in Harikliya adlı öyküsünü Trabzon özelinde yansıtılan nice görünümleri bir kez daha çoğaltmak için, bu sayımızda yayımlıyoruz.

KIYI

Annem anlatırdı.

İlkbaharın ikinci ayının ortalarında büyük bir göç başlardı. Çimenler boy atmış, tomurcuklar patlamış olurdu. Yağmurlar dereleri doyururdu o günler.

Bütün bir kışı geçirdiğimiz kent geride kalırdı. Geride kalırdı Karadeniz, Soğuksu, Zafanos, Millet Bahçeşi, Güzelhisar; oteller, surlar, Ayasofya... Her şeyimizle dökülürdük yollara. Ben önde, ağabeyim arkadaki katırın semerine bağlı gidermişiz. Kadınlar, çocuklar, koyunlar, köpekler ardımız sıra gelirdi. Eylülle birlikte dönüşler başlar; kent bir sevgili gibi kucağına alırdı bizleri, özlemler dinerdi.

Babam kentten birkaç arkadaşıyla koyu bir söyleşiye dalar; annemin dağ, bayır aşmada çektiği zorluğu unutarak yola koyulurdu.

Kent geride kalınca, sanki yollar bitmiş olurdu. Oysa daha nice yokuşlar, yalçın kayalıklar, karanlık ormanlar vardı önümüzde.

Yol kenarında hanlar vardı. Bu hanlarda konaklayanlar, hasta olanlar, hasta atının rahatsızlığına bir çözüm bulamadığı için umarsız kalanlar...

Kimi gecelerde meydan ateşleri yıkılırdı. Halay çekilirdi bu ateşin etrafında. Kadınlar, erkekler, çoluk çocuk yıldızlı göğün altında, pırıl pırıl ayışığına yaslanarak saatler boyu oyun oynardı. Yol üstlerinde, köyüne gitmek, köyden kente varmak için kimi zaman tek başına, çoğu zaman gruplar halinde yürüyen insanlara rastlanırdı. Açıkta demirli gemiler Zonguldak ve İstanbul'a götürecekleri yolcularını beklerlerdi. Çakal ulumaları, köpek havlamaları gelirdi dört yönden.

Yanıbaşımızda Cevizlik, Meksiia, Zİgana Dağları uzanırdı.

Bir yandan Sumela'dan akıp gelen köpüklü sular, diğer yandan Ziganalardan süzülen çaylar, Maçka'da elverirdi birbirine. Ziganalar, pembe mor ko çiçekleriyle, sarı zifin çiçekleriyle dolardı. Otlar adam boyu olurdu. Çamlardan reçineler damlardı toprağa. Çoban çocukların ayaklarında koyun derisinden çarıklar, nakışlı çoraplar; omuzlarında yağmura, fırtınaya meydan okuyan kepenekleri vardı. Ellerindeki kavallarla, dünyanın en içli melodisine yanık bir ses olarak katılırlardı.

Yollar ıssızdı kimi vakit. Gece kuşlarının sesleri, suyun sesi dökülürdü yüreğimize. Büyük bir sessizlik yaşanırdı. Sanki dünyanın dönüşünün sesini duyar gibiydik.

Sonra yepyeni bir dünya başlardı: İmera

Toprak damlı evler, vişne bahçeleri

Buğday tarlaları, kavaklar, kemer köprüler

Uçurumlar, kurumuş dere yatakları

Yağmur yağmazdı, sıcak rüzgârlar eserdi.

Kartalların ardından bağrılır, teneke çalınırdı.

Yaz günleri bütün ağırlığıyla otururdu köye

Dimdik yamaçlara tırmanırdık. Atların toynaklarından fırlayan taşlar, taştan taşa kıvılcımlar fışkırtarak uçurum diplerine dökülürdü.

Annem anlatırdı

Anlattıkça, yepyeni bir dünya serilirdi önüme. Doğduğum toprak, gökyüzü, deniz, ormanlar, daracık sokaklar, yaylılar, durmadan yağan yağmurlar gelirdi düşlerime. O anlattıkça, oyuncağı elinden alınmış bir çocuk olurdum, Yitip giden günlerinin ardından ağıt yakan bir ihtiyar, çocuğu savaş alanında süngülenmiş bir anne, gencecik oğlunun ölümüne tanık bir babanın yüzü yüzümle çakışırdı.

En çok da gitmeyi istediğim halde gidememek acısı sarardı beni. Oysa her zaman atlasları önüme serer, haritalardan dünyayı İzlerdim. kimi zaman bir parmak, kimi zaman bir tırnak uzaklığında bir yerde olunmanın acısı büyürdü içimde.

Ah türküler! Türküleri unutamıyorum. Annem kimi zaman yan odaya girer ağlardı. Ağlar mıydı, türkü mü söylerdi, çoğu zaman anlayamazdım? Hep dörtlükler akıp dökülürdü dilinden. Bir kemençe çalınsa, bir ezgi boyverse, içinin buzları erir, yüreğinin tayları tırısa geçerdi. Karadeniz dalgalanırdı içinde.

/ Büyük bir sonsuzdu içimdeki özlem. Doğduğum toprak her gece bir uzak pınar olup uykuma akardı /

Horonlar, köy düğünleri, imeceler... Düğünlerde yaşanılan coşku, bir fırtına olup köpürürdü yüreğinde.

Yıllar akıp gitti.

Annem bir büyük özlemi taşıyamaz oldu göğsünde.

Ve daha nice şeyleri taşıyamaz oldu annem. Evimizin önündeki büyük ceviz ağacını kollayan yıldırımların yürek titreten korkuları, yanıbaşımızdaki karaağaca sarılı kokulu üzüm asması, üzümlere doluşan arılar ve dedesinin yıllar öncesinde kendi eliyle diktiği kiraz ağacıyla, kapının önünden hiç kurumadan akan derecik, tazeliğini korudu düşlerinde.

Yaşarken insanın yurdunu yitirmesinin anlamı büyüktü. Her gece yatağa girerken, kişinin yaşadığı en büyük özlem, doğduğu toprakların düşlerine akmasıydı. Annem bu düşü kaç kez gördü? Bu düşler sevinç yelleri mi estirdi içinde, yoksa acıyla mı doldu yüreği kim bilir?

Bir sabah erkenden uyandığında, umarım yine düş görmüştü:

- Harikliya dedi, orda ölmek isterdim, orda. Buğday başakları salınsın isterdim yattığım yerde. Vişnelerden, kavaklardan, elma bahçelerinden bir yel essin isterdim. Ya da uzaktan gelen bir gemi, kıyıdan çok açıkta demirleyince, tayfaları bana el etsin; düdüğü durmadan çalsın isterdim.

Yıllar akıp gitti.

Annem artık anlatmıyor, anlatamıyor.

Şimdi onun anlattıkları içimi dağlıyor.

Yetmiş yıl öncesine sefere çıkıyor içimdeki gemiler.

Düşleri gerçeğe çevirmeğe, yüreğimin dayanamayacağından korkuyorum. Uzun bir yolculuk yapmasam da bir zaman tünelinde geziye çıkacağıma inanıyorum.

Bir gün bir uçağa bindim.

Yanımda oğlum vardı. Gideceğim toprakları, daha önce gören. Kendimi, iki gözü görmez, yüreği ışıklar içinde biri olarak duyumsuyordum. Oğlum, beyaz bastonumdu sanki, önümü aydınlatan.

Bulutlar aktı iki yanımdan. Ormanlar bir yeşil renkti. Deniz, mürekkebin dökülüşü ak kâğıda.

Gözümü açtığımda neleri yaşayacaktım?

İçimden tüm özlemler, ayrılıklar kaydı geçti. Dua ettim Tanrı'ya. Bu sevdayı, bu coşkuyu yaşadığım için çok bahtiyardım.

Gençtim, tazeydim. Sevdalandım, anne oldum.

Çocukluğuma tanık kent, bak yetmiş altı yaşındayım!

Tanrım, havaalanındayım!

İnanamadım gözlerime.

Bu bulutlu gök, bu bulanık deniz, bu beyaz martılar, bu sırtını kocaman su kütlesine çeviren kent, yaşayan bir insan gibi, nice şeylere tanık bu dünya, işte bak, Trabzon'a ulaştım. Bu büyülü kent, şimdi doluyor ciğerlerime. Çocukluğumdan bir iz kalmadı aklımda; ancak, gördüğüm düşlerde, ter içinde kaldığım sabahlarda, bu toprak çekiyordu beni kendine. Bu, gözümü dünyaya açtığım topraktı. Yoksa annemin anlattıklarını ben mi yaşamıştım. Bu anneydi benim için, bu annemdi...

Annem mi topraktı, toprak mı annem bilemiyorum.

Annem anlatırdı:

Trabzon sözcüğünün yanına iki nokta konulduğunda, karşısına "halkı uygar kent" diye yazılırdı. Uygarlık rüzgârı, yaşama sevinci olarak taşınmıştı kentlinin yüreğine. Bir bayrak gibi savrulan kentin kültürlü insanı, çoğu kez ikinci, zaman zaman üçüncü dili alırdı yedeğine. Viyana'ya, Avusturya'ya, Marsilya'ya,

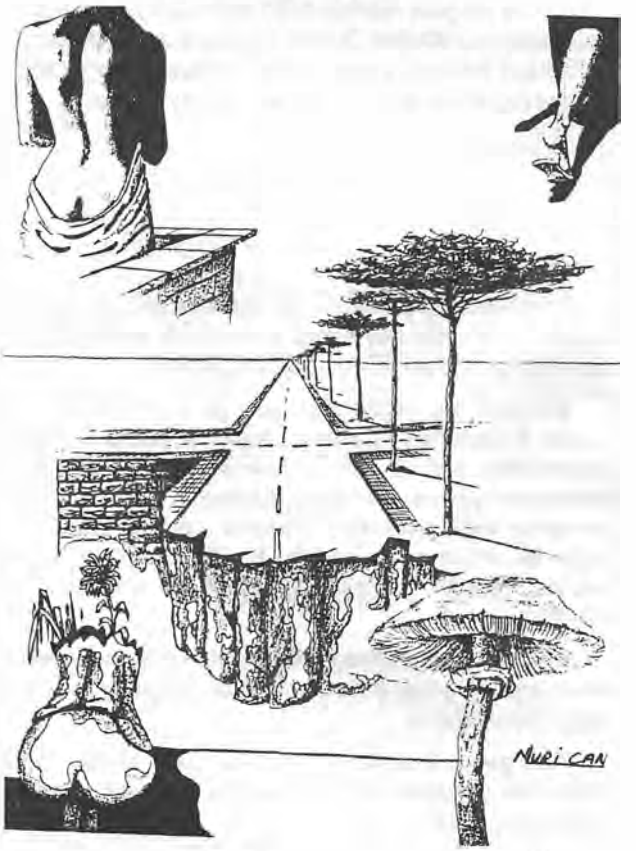

İtalya'ya seyahat eden insanlar, bu kentin yüzünü taşırlardı dünyaya. Nar bahçeleri, zeytinlikler, incir ve karayemiş ağaçları kentin gerdanında bir mücevher gibiydi.

Düşler, dört nala at süren düşler.

Anneannem anneme anlatmıştı, anmem de bana.

1905'in bir kış gecesi, bu kez Saint Georg, anneannemin düşlerindedir. Ona:

- Kuştul Manastırı ateş almış, her yan aleve kesmiş. Kuzum durma koş oraya, resimlerim yanıyor der.

Anneannem gayet sakin yanıt verir:

- Sen kurtarsana, Aziz değil misin? Senin gücün yetmeyecek de benimki mi yetecek?

Aziz:

- Ben, Rus - Japon savaşıyla uğraşıyorum der.

Düşlere, neler, kimler girmezdi.

Hayatımın salıncağı hep düşlerle gerçekler arasında gitti geldi. Bir elma ağacının bol çiçekli dalına kurulu bir salıncakta salındım. Dal sallandıkça üstüme çiçekler yağdı: Uzun seferlere çıktım.

Bir gün el salladık ardımızda kalan toprağa. Karadenizin bir ucundan kalkıp, Ege'nin bir yakasına akıp gitti. Yeni bir dünya sunuldu ömrümüze: Selanik.

Büyük İskender'in eşinin adını taşıyan, limanından ipek, tütün ve rakıyı yola çıkaran Tessalonika, Selanik. Güzelim Trabzon'dan az güzel değildi. Tarih yapraklarında karşısında İttihat ve Terakki yazar, uzun yıllar Osmanlı'nın elinde kalan bu toprağın. Ve Selanik Genç Kalemlerin tomurcuğa kestiği bir kentti. Bu iki güzelin yüreğimde demlenmesinden tek bir şey doğuyordu: Sevda.

Şimdi düşlerden gerçeklere, yetmiş altı yaşımdan genç kızlığıma uzanıyorum. Anneannemden kalanları yaşıyorum:

Trabzon işi nalınları vardı bu güzel kadının. Alımlı, sedef kakmalı, gümüş işlemeli. Zamanla, sokağın parke taşları, güneşli günlerde suladığımız avlu, katedral'e giden yol kemirdi onları. Sadece nalınlar mı? Hayır. Pırıl pırıl cepkeni, tepeliği, yollu peştemalı, şalı, geniş hasır bilezikleri ve en önemlisi bizlere de nice yıllar hizmet eden bakır mangalı, onunla Trabzon arasında bir nişan yüzüğü gibiydi. Hep aşkı tazeleyen, eskimeyen, heyecan dolu...

Anneannemin o günlerden fotoğrafları durur; annemi koltuğuna almış. Doğduğu kentin güzelliğini sırtlamış, ondan motifler taşıyan fotoğraflar. Her biri Kakulidi'nin deklanşörüyle anlam kazanmış görüntüler: Denize bakan bir evin balkonunda genç bir kadın, elinde bir demet rengârenk ortanca.

Annem anlatırdı:

Bu kez annesiydi anlattığı. Hep yüreğinin üstünde gezinirdi yumruğu büyük hanımın. Acıları, özlemleri, sevinçleri, çocukluğu, genç kızlığı, düğün heyecanı, mesire yerleri, gezdiği sokaklar, bindiği yaylılar, kulaç attığı sular, bir şimşek gibi çakardı beyninde. Çoğu kez ısrar ederlerdi:

- Git, ölmeden önce bir kez daha gez oraları!

- Korkuyorum, derdi. Evimiz yerli yerinde midir? Karayemişlerin yeşil yaprakları, hâlâ rüzgârda ıslık çalar mı? İncir, zeytin, nar ve portakal bahçeleri nasıldır kim bilir? Sumela'dan, Soğuksu'dan neler kalmıştır? Demir balkonlu, cumbalı evler, zamana yenik düşmüş müdür acaba? İmera yolunda yaylaya giden sürüler var mıdır hâlâ?

Bu korku bana sokuldu yıllarca; yetmiş yıl gezindi içimde. Sanki konuşan anneannem değildi. Sanki babamla İmera'ya uzun yolculuğa çıkan annem değil de onların hayatlarını yaşayan bendim. Sanki yaşımın üç katı bir birikimle çağlara yayılan bendim.

Şimdi ayaklarım İmera toprağına değiyor.

Anneminkiler de değmişti.

Sanki çamur içinde değil de gül bahçesinde, apak pamuklara basarak yol alıyorum. Tanrım, buradan dünyaya bakmak ne güzel! Gerçek mi bu yaşadıklarım? Düş mü görüyorum?

Ellerim çiçeklere uzanıyor. Parlak çakıllara. Sular akıp gidiyor koyaklara. Çam kozalakları, böğürtlenler, ısırgan otları, eğreltiler etrafımda. Ahlatlar, lâdin ağaçları, vişneler, rüzgâra el veren kavaklar yanı başımda. Yüreğim kanıyor sanki. İçimde sıcacık bir ırmak akıyor. Sevincim, kütürdeyen yüreğim, dar geliyor göğüs kafesime.

Yıllar önce annemin;

- Harikliya orda ölmek istiyorum sözü [illegible] kulağımda. Şimdi aynı sözü kuşanıyorum ben de.

- Burda diyorum oğluma. Burda ölmek istiyorum anlıyor musun, burda, burda...●

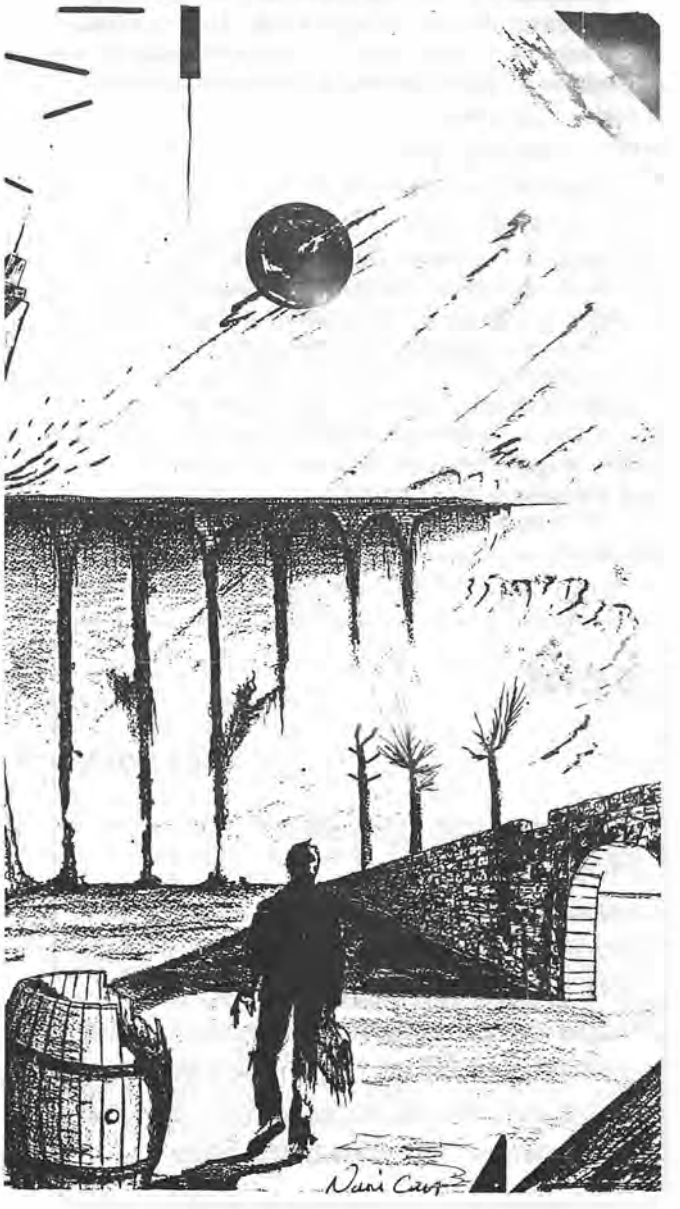

koğuşlar karanlıktı

● Gülseren ENGİN

Bekleme odası yine çok kalabalıktı o gün. Öğlenden sonra yakın köylerden birine gitmeyi planlamıştım. Bu nedenle öğleye kadar tüm hastaları bitirmeğe uğraşıyordum. O sırada içeri iki jandarma ile birlikte elleri kelepçeli bir adam girdi. Kafası sıfır numara tıraşlanmıştı. Zayıf, solgun bir yüzü vardı.

- Midem ağrıyor Doktor Hanım, dedi

- Kelepçesini açın hastanın, muayene edeceğim.

Jandarmanın biri kapıya gidip durdu, diğeri tutuklunun kelepçesini açtı. Hastayı muayene ettim. Mide ülseriydi. O sırada karın derisi üzerinde nokta nokta kırmızılıklar dikkatimi çekti. Her iki bileğine baktım, orada da vardı bu benekler.

- Kaşınıyor musun?

- Evet, dedi şaşkınlıkla.

- Öteki tutuklular da kaşınıyorlar mı?

- Evet, nereden bildiniz?

Hasta uyuz olmuştu. Bence onun içinde bulunduğu koşullarda uyuz, mide ülserinden de kötüydü. İlaçlarını verip gönderdim hastayı; ama kara kara düşünmeğe başladım. Uyuz tedavisi için yalnızca ilaç yeterli değildi ki... Tüm giysilerin yıkanıp kaynatılması, yatak ve yorganların güneşe serilip havalandırılması gerekti. Battaniye ve yıkanamayan giysiler kızgın ütü ile böceklerinden arındırılmalıydı. Ancak tutukevi koşullarında nasıl olacaktı bütün bunlar? Ayrıca uyuz çok bulaşıcı olduğundan tutukluların çoğu da hasta olmalıydı. Hepsi birden tedavi edilmezse hiçbir sonuç alınamazdı.

Hemen Savcı'ya telefon açıp, ertesi gün sağlık kontrolu için tutukevine gideceğimi söyledim. Çok şaşırdı Savcı.

- Gerçi yönetmeliklere göre Tutukevinin sağlık kontrollerinin yapılması gerek; ama burası hep erkeklerin bulunduğu bir cezaevi. Sizin gibi bir hanım nasıl gider oraya? Mutlaka kontrol yapmak istiyorsanız. Sağlık Memurunuzu gönderin yeter, dedi.

- Hiç olur mu öyle şey Savcı Bey? Muayeneye gelen bir tutukluda uyuz vardı. Sanıyorum diğer tutuklularda da var. Gidip, yerinde muayene etmem gerek. Bu Sağlık Memuru'nun yapabileceği bir iş değil. Ayrıca ben doktorum. Doktorların cinsiyeti olmaz.

Ertesi gün kararlaştırdığımız saatte Savcı ile buluştuk. Yanımızda Sağlık Memuru da vardı. Birlikte Tutukevine gittik. Küçük, sevimsiz bir yapıydı burası. Önce gardiyanların bulunduğu bölmeye girdik. Beni görünce şaşırdılar gardiyanlar.

- Tutukluları toplayın, muayene edeceği, dedim.

Az sonra hepsi avluda toplanmışlardı. Zaten yirmi kişi kadardılar. Küçük avluda sıralandılar. Sanırım ilk kez böyle bir şey geliyordu başlarına. Bu nedenle hepsi de çok şaşkındı. İlgi ile beni süzüyor, birbirleri ile fısıldaşıp gülüşüyorlardı.

Kendimi tanıtıp muayeneye başladım.

- Karınlarınızı açın, ellerinizi uzatın.

Sıra ile hepsini muayene ettim. Başka bir hastalıktan yakınmaları olup olmadığını sordum. Bir iki ufak tefek yakınma dışında hemen hepsi uyuzdu.

- Koğuşları görmek istiyorum.

Savcı ile gardiyanlar şaşırmıyorlardı artık. İsteklerime alışmışlardı. Tutuklular avluda kaldı, Savcı ve bir gardiyanla birlikte koğuşları dolaştık. Karanlık ve pisti koğuşlar. Tüm yatak, yorgan ve battaniyelerin güneşe serilmeleri ve tüm tutukluların ilaçlanıp yıkanmaları gerektiğini, ayrıca tutukluların herhangi bir yakınmaları olduğunda bekletilmeden muayeneye gönderilmelerini söyledim Savcıya. Sık sık gelip buradaki koşulların düzelip düzelmediğini kontrol edeceğimi de ekledim.

Gerçekten de Arsin'de çalıştığım bir kaç ay içinde düzenli olarak yaptım bu kontrolları. Uyuzun önü alınmıştı. Altı yedi ay kadar sonra, Trabzon Tutukevinde olay çıkmış, savcıya kızan tutuklular, Doktor Bey'i rehin alıp iki saat boyunca bıçağı boynuna dayayıp gözdağı vermişlerdi. Bu olayı duyunca Arsin'deki Savcı ve gardiyanların, benim tutukevi kontrollerime neden tepki gösterdiklerini daha iyi anlamıştım. Ancak bu kontrolleri yaptığım süre içinde tutuklular bana karşı çok saygılı davranmışlardı. Sanırım benim, kendi yararları için çabaladığımı biliyorlardı.●

seni

Sait Küçük

seni yazmak gökyüzüne
yıldızlara aya seni
seni yazmak yeryüzüne
dağlara taşlara seni
seni şiirimin ak kağıdına
hapis yatan insanların alnına
dönülmez tutkuyla yazmak isterim
yazsam yazmak suçu kellem götürür
yazmasam hasretin beni bitirir

aşk olgusu ya da insancıl dergisinin adına yaraşık işlevi üstüne

● Tansu BELE

Geçen yaz onyedi yaşındaki kızım, Shakespeare'in sonelerini (İngilizcesinden) okumuş, çok etkilenmişti. Bana Shakespeare'in, 'yeryüzünün en büyük aşk şairi olduğuna' inandığını söylediği zaman, onu şöyle yanıtladığımı anımsıyorum: "Ben de çok severim Shakespeare'i. Ama en büyük aşk şairleri yinede doğudan çıkmıştır bana kalırsa. Örneksе, Hafız-ı Şirazi, Fuzulî ya da Yunus... Üstelik, bu şairlerle neredeyse çağdaş sayılacak Shakespeare'i ana dilinden okuyup da sevebilen bir kimse için, Fuzulî'yi anlamamak olanaksız. Okulda açıklamalı edebiyat derslerinde de okutulduğuna göre size..."

Bu konuda kızımın bana verdiği yanıtı, inanıyorum ki bir daha kolay kolay unutamayacağım. Genel olarak gençlerin kitap okumayı sevmediği bir ortamda ve çağda, arkadaşlarının tersine kitaba çok düşkün olan kızım: "Evet ama, Shakespeare bana BENİM AŞKIM'ı anlatıyor. Fuzulî'yse - hattâ Yunus bile- KENDİ AŞKLARINDAN sözetmekteler." demişti.

Bu tümce, beni edebiyat (ya da sanat), özellikle de doğu - batı edebiyatları üstünde birtakım düşüncelere yöneltti. Aşk olgusunun, doğulu sanatçı için ayrı, batılı sanatçı için ayrı anlamları mı vardı yoksa? "Edebiyat (ya da sanat) duygusunu yaratan yaşamın olguları, bütün insanlar için aynı anlamları içermiyor mu?" diye sordum kendi kendime.

Lübnanlı şair Halil Cibran'ın bir tümcesi geldi aklıma sonra, şöyleydi: "Sevgilim, Sevgi'nin ateşi gökyüzünden çeşitli biçim ve şekillerle yağar ama bıraktığı iz tektir." Halil Cibran - Sözler

Sevgi'nin ateşinin gökyüzünden çeşitli biçimlerde yağması... Yani sevgi, her çağın, her toplumun, her yörenin insanına başka başka biçimlerde mi gözükür? Dünyadaki herşey ya da dünyanın kendisi gibi o da bir DEĞİŞKENDİR! Öyleyse, nasıl olur da, Ortaçağ şairi Shakespeare'in dizeleri, 20. yüzyılın sonunda Türkiye'de yaşayan bir genç kızın AŞKINI anlatır? Halil Cibran'ın: "... ama bıraktığı iz tektir." dediği o mudur?

Evet: o güz kızıma Ziya Osman Saba'dan, Ahmet Muhip Dranas'tan falan da sözettiğimi anımsıyorum. Aldığım: "Ben Fuzulî'den bu yana pek birşeyin değiştiğine inanmıyorum. Yalnızlıksa aynı yalnızlık, aşksa, yine o yalnızlığın kalesi içine hapsolmuş olan aşk! Ben gene YOKUM: olsam olsam, etimle kemiğimle kanımla canımla bir NAZIM HİKMET'in dizelerinde VARIM belki ancak. Bir de, bana sözünü etmeyi unuttuğun Karacaoğlan'da..." yanıtıyla, artık bu konuyu daha fazla deşmekten caydığımı da...

Ama Yunus'un: "Bana seni gerek seni" çağrısının bir kıyıya itiliverişinin acısını da hiçbir zaman unutamadım. Benim yıllar ötesinden derin bir saygıyla taptığım bu dizeler, uzak çok uzak bir yalnızlığın kuyusuna düşmüş gibiydiler, üzgündüm.

YALNIZLIK.. Oysa Doğulu şairi, şair yapan da bu yalnızlık değil mi? Onun, tekbaşına, YAPAYALNIZ olduğunun bilincine varması değil mi? Yalnızlık en büyük erdemdir doğulu için: Çünkü doğulu, bilgeliğe YALNIZLIK YOLUYLA erer. Bilgeler, dünyanın en yalnız kişileridir. Dünya karşısında (içindeki) yalnızlıkları -ve bu yalnızlığın doğurduğu acı- onların mutluluk kaynaklarıdır. onların ruhları ne kadar yalnız olabilirse, o kadar bilgelikleri artar. Batılıysa, yalnızlığın insanı dünyadan yoksun kılan ve bu yüzden ona acı çektiren yönüyle sürekli savaşım durumundadır.

Oysa tuhaftır, her ikisinin de -gerek erdeme ulaşmada, gerekse acıyı yoketmeye çalışmada- başvurdukları yöntem aynıdır: AŞK.

Yalnızlık, 'dünyadan kopma' durumuyla eşanlamlıysa, neden doğulu kişi bu kopuşu erdem sayarken, batılı kişiye bu durum acı vermektedir? Dahası, bu iki zıt tavır nasıl olup da AŞK gibi, insan bilincinin en yüce, en doruk duyarlılık düzeyinde birleşebilmektedir?

Bunun nedenini, aşkın kaynağının özde bir ve tek olmasına (... ama bıraktığı iz tektir) karşılık, onun biçimsel açıdan geçirdiği evrelerin çeşitliliğinde aramak gerekir.

İnsan, dünyaya yalnızlığın adını getirdi. Başka deyişle, insan dünyanın içinde yalnızlığın bilincine vardı. Buna karşılıksa yüreği ona bir avuntu sundu. Eşsiz bir avuntu: AŞK.

İnsan, yalnızlığa en güçlü bahaneyi aşkla buldu ve kendini, onun aracılığıyla yeniden, yeni baştan yaratmayı denedi: yalnızlıktan kurtulmuş olarak... En eski insanlık söylemlerinden, mitoslardan başlayarak bütün din kitapları buna tanıktır. Aşktır her zaman söyleten insanı...

"Bir yalnızlık okyanusundaki bir adadır yaşam. Kayaları umuttur adanın, ağaçları düş; çiçekleri ıssızlıktır, dereleri özlem."

Halil Cibran - Sözler

Bu güzel tümceye eklenmesi gerekense: "Bu adanın okyanusta bir an bir noktacık gibi parlayıp sönmesini sağlayanı da aşkın çağrısıdır." ekidir. Evet: Aşk, yaşamın ışığı ya da çığlığıdır. Ne var ki, bu çığlık ilk çağlardan başlayarak insanı ilkin ürkütmüştür. Onu, ruhunun sonsuzluğuna hapsetmeye kalkışmasına yolaçmıştır. Bütün din kitapları buna tanıktır. (Sanatın din, dinin de sanat yerine geçtiği çağlar düşünüldüğünde de..)

Doğulu şair (ya da ilk bilge diyebilir miyiz?) yaşamın ışığı ya da çığlığı karşısında kamaşan gözlerini sürekli ruhuna çevirdi. Sonsuzluğu o çığlığın karşısına bir kalkan olarak dikti. Sonsuzluk özlemini, sürekli dünyanın önüne koydu. Belki de bu yüzden dünyayı gelip geçiciliğiyle (nesnelliğiyle) haram, insan ruhunuysa kalıcı ve gerçek saydı. Aşkın dünyaya dönüş yüzünü insan ruhuna kilitleyerek onu yalnız bıraktı ve bunu en yüce erdem saydı. Yoksa, bütünüyle doğu çıkışlı olan din kitaplarının bir başka açıklaması olması gerekmez miydi?

Doğulu olmak, dünyayı ruhun içine çağırmak demektir,

ruhun dünyaya çıkması demek değil... Bunun için de, onun en büyük yardımcısı aşk olacaktır. Yaratmanın tek koşulu aşk: "Bana seni gerek seni..."

Böylelikle, dünya(nın nimetleri) aracılığıyla ruhunu anlamlandırmış olacak, onu dile getirip anlatarak da ona olan borcunu ödeyecektir.

"Dünya, ruhumu acılarıyla öptü ve karşılık olarak benden şarkı istedi."

R.D. Tagore - Avare Kuşlar

Batılı olmaksa ruhunun kapısını açıp dışarı çıkmak demektir. Oysa onunda tıpkı doğulu gibi çok uzun yıllar ruhunun kilitlerine erdemlerin en yücesi gözüyle bakması boşuna değildi. Çünkü yaşamın, dünya yalnızlığına panzehir olarak sunduğu aşkın çeşitliliği (görüntülemeleri), onun da yalnızca ruhunu aydınlatmasına aracı olmuştu. Adasını, okyanusa karşı savunan silâhıydı, bir çeşit... Yalnızlığın okyanusuna anlam veren bir ışıktı o: inancın ve tanrının aşkını yaratan yaşam. Yaşamın sunduğu ışığın gelip geçiciciliğini (ya da kandırıcılığını -ki bunun içine bütün dinlerde gösterilen dünyevi şeytanların baştan çıkarıcılığı da girer) ruhun sonsuzluğuna çevirebilmek, ancak insan ruhunun (düşüncesinin) birbaşınalığıyla olsaydı: dünyadan arınma yoluyla. (-Ki, bu arınmanın kapsamı, dinlerce İNSAN'dan sayılmayan kadınları da içine alacak çapta geniştir.) Ta ki, Rönesans denilen çağa gelene dek sürdü batıda da, bu arınmanın erdemliliği... (*) Yani Shakespeare'in aşkı, insan ruhunun zindanından çıkarıp, doğanın içine atması ve insanı doğanın peşine düşürmesiyle birlikte (ruhun psikolojisi de doğanın parçasıdır), insanın tarihinde yepyeni bir çağın habercisi olduğunu vurgulamasıyla... Böylece de, Rönesans'a kapıyı aralamakla.

Artık aşk, ORDA olan dünyadan (ya da doğadan) ödünç alınan bir mal olmaktan çıkmış, tersine, insanın TA KENDİSİ durumuna gelmişti. BEN'le SEN yer değiştirmiş, ruhun yalnızlığının yerini dünyanın yalnızlığı almıştı. Bu olguyu, Goethe'den başka hangi şairin dizeleri bütün çarpıcılığıyla serebilir gözlerimizin önüne:

".... bunlarla yüreğini alabildiği kadar doldur, mutlu olursun ona talih de, gönül de, aşk de, Tanrı de. Ben bir ad bulamıyorum: Duygu, Herşeydir."

Goethe - Faust I

İnsan dünyanın yalnızlığı karşısında acı çeker ve ona aşkını verir: BENİM AŞKIM'ı. Yalnız olan insan değildir, çünkü o görür ve sever. Ama dünya yapyalnızdır. Batılı şairin (Rönesans'tan bu yana) dünyayla bir olma çabası ve kaygısı bundandır. Batılı şair artık bilmekteidr ki, dünyaya bir anlam verebilmek ancak ve ancak onun, yani insanın aşkına bağlıdır. İnsan dünyaya bakar ve ona verdiği aşkıyla onu yeniden yaratır. Bu aşkı duyamadığı zamansa acı çeker.

Evet: Aşkın kaynağı yalnızlık olduğu için, özde bir ve tektir, 'bıraktığı iz de'. Ama bu kaynağın özünün dayandığı temel, çoktan en büyük değişimine uğramıştır. Henüz insan açısından -gerek büyük çapta doğuda, gerekse daha küçük çapta batıda- bütünüyle kavranamamış olmasıyla, bu gerçeğin varlığını yokedemez. Tersine, insanın hâlâ acı çekmesinin nedenini vurgular. Bu acının ortadan kalkabilmesi için en büyük engelin de, bugün için bile dünyada kadın - erkek aşkının gereken boyutlarına ve temellerine oturmamış olmasından odaklaştığını göstermek, bilmem ki ne dereceye kadar yanlış olur? Kadının da aşkını ona (dünyaya) açıkça, gönülden, özgür olarak verebildiği gün, bu dünyanın ne güzel, ne yaşanılası bir dünya olacağını görmek, bilmem ki bu, ne sınırsız bir mutluluk olur? Aşkın, erkeği tekelinde, onun malı olmaktan çıktığını gördüğü gün...

"Bir kadın gerçekten kendini beğenmiş bir erkeği sevemez, zira o erkeğin kalbinde bir çatlak yoktur ki aşk oradan girip kalbini doldursun."

Okakura Kakuzo - Çayname

Hele bizimki gibi hâlâ doğunun mistik yalnızlığını, aşkına erdem olarak seçen kişilerden örülmüş bir toplumda, bu 'yeniçağ' değişiminin edebiyat (sanat) yoluyla vurgulanması, nasıl da yürekten kutlanması gereken en önemli işlevlerden biridir... Oysa bu vurgulamayı yapabilen yapıtlar kaçta kaç, nerde? Resim, müzik, edebiyat olarak BENİM AŞKIM'ın, vurgunluğumun sesini gürül gürül çağlayan yapıt hani? Dünyayı silkeleyecek, yerinden oynatacak gücüm nerede? Yok hayır: o dünyayı severek, okşayarak, öperek, kucaklayarak, yaralarını sararak diriltecek... Ondan beklemeden ona koşacak... Ona CAN verecek!

Bu soruya hâlâ, yalnızca Nazım Hikmet mi diyecek çocuklarımız?

Hayır hayır: var, elbette var. Hem de öylesine var ki! Ama ben burda onlardan -bu seslenişlerden- yalnızca birini örnek olarak almak istiyorum. Son dönem Türk edebiyatının en çağdaş örneklerinden biri olan İNSANCIL Dergisi'nin genç kalemlerini...

Yazımı -dile getirmeye çalıştıklarımı çok güzel pekiştirecek olan- bu kalem sahiplerinin yazılarından alıntıladığım tümcelerle noktalamak istiyorum:

"Sevmek İnsan Olmaktır." Ayten Mutlu - İnsancıl D. Sayı 3

"Aşk ilk insanlar arasında var mıydı bilmiyorum. (...) Gün gelecek, kabına sığamayacak, yaşamını taşıracak olan odur. Hele bir de gerçekten yetenekli bir yaratıcının elinde yeşerirse!"

Melisa Gürpınar - Yüreğime Giden Ok İşareti. İnsancıl D. Sayı 3

"Vecd ile dışa uzanıyor çağların yaşayabildiği bütün aşklar. (...) Titrek bir bulut hüznümüzü çizedursun, ellerin deniz. Gönlümle gördüğüm tenin, giysilerine nasıl sarınmış."

Şükran Kozalı Aşka Bir mektuptur, İnsancıl D. Sayı 3

"Aşk insanlaşmış ya da insancıllaşmış cinselliktir, buna göre bir doğal ortam olduğu kadar bir kültür ortamıdır."

Afşar Timuçin - Aşkın Diyalektiği İnsancıl D. Sayı 3

"Toplumumuzda yıllar yılı tırpanlanan değerlerden arda kalan çoraklıkta, hızla üreyen sevgisizliğin - aşksızlığın çizgileri koşulaşıyor."

Aydın Öztürk - Yüreğimize Akan Bir Sıcak Nelir. İnsancıl D. Sayı 4

"Karşılık bulmuş bir aşkta insan, bu dünyadaki tekliğine, biricikliğine bir sevgilinin elinden yüksek bir değer biçilmesinin hazzını duyar."

Mehmet Serdar - Aşk İnsancıl D. Sayı 4

Son olarak da:

"Aşkı tanımlayamamak"

Behçet Çelik - İnsancıl D. Sayı 4

İnsancıl Dergisi'ni, aşk olgusu üstüne dergi adına yaraşır biçimde dile getirdiği çabaları adına kutluyor, soluğunun uzun erimli olmasını diliyorum. Artık doğulu keşişlerin yalnızlıklarını aşkın seçkin kalesi olarak seçtikleri çağların çok gerilerde kalmasından sonsuz mutluluk duyarak...●

(*): Din (ya da mistiklik) olgusunu sürekli anmam boşuna değil. Çağlarboyu insanların aşk duygularını, dinsel gelenek ve törelerin düzenleyip yönetmesinden.

TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE TÜTÜN

I. GİRİŞ

Tütünün bilinen macerası yaklaşık 400 yıldır sürüyor. Öyle görülüyor ki yakında sona erecek. Kutsal bir duman, ilâç ve nihayet keyif verici olarak günümüze ulaşan tütünün insan sağlığına zararlı maddeler içerdiği yapılan bir çok araştırmalarda kesinlikle kanıtlanmıştır.(1) Uygar ülkeler yavaş yavaş tütün kullanımını kısıtlamaya başladılar bile. Yakın bir gelecekte dünyada tütün kullanımı kısıtlanacak ve belki de yasaklanacak. Bu kaçınılmaz sona doğru yol alırken dönüp geriye baktığımızda tütü-nün meraklı, bazan da korkulu, hatta üzücü macerasını görürüz. Türkiye'deki 300 yıllık geçmişinde tütün başlangıçta yasaklandı. Tütün içmek günah sayıldı. Yasaklar nedeniyle binlerce insan tütün içmek uğruna hayatlarını kaybetti. Ama her şeye rağmen günümüze kadar geldi. Halkbilgisi varlıklarımıza girdi.

Doğduğumuz yer olan Trabzon - Maçka'da 1950'li yılların yorucu tütün yetiştiriciliğine tanık oldum. Tütünün tarladan satış yeri olan Tekel'e kadar hangi aşamalardan geçerek yetiştirilip satışa hazırlandığını gördüm. Bütün bu aşamalarda çalışanların söyledikleri türküleri, anlattıkları hikâye ve masaları, sordukları bilmeceleri dinledim. Bu çalışmayı hazırlarken o günler tatlı anılar olarak gözlerimin önünden geçti. Tütün ziraati ne yorucu ama ne zevkli çalışmaydı. Artık yaklaşık yirmi yıldan beri Maçka'da tütün ziraati yapılmıyor. Tütün tarlalarının yerini fındık bahçeleri aldı. Tütün damları, vagonları, iğneleri artık tarihe karıştı. Türkiye'de ve dünyada tütün tarlalarının yerini başka ziraat alanları almaya devam edecek ve biz yalnızca insan sağlığına zararlı olan tütünü değil, onunla ilgili bütün kültür varlıklarını uğurlayacağız. Tütün giderek deyimlerimizi, atasözlerimizi, türkülerimizi ve ağıtlarımızı da terkedecek. Bu çalışma, ayrılmadan önce son kez dönüp bakmamız olacak tütüne. Başka ne yapabiliriz ki?

.....

Mustafa DUMAN

türk halk kültüründe tütün

● Mustafa DUMAN

II. TARİHÇE

Tütünün anavatanı Orta Amerika ve Antil Adaları'dır. Kristof Kolomb'un 1492 yılında Amerika'ya ulaşmasıyla -ki o burayı Hindistan zannediyordu eski dünya, özellikle Avrupa tütünü tanıdı. Amerika ve Küba yerlileri tütünü çubuklarla içiyorlardı. Dinsel törenlerde tütünün tütsü olarak kullanıldığını gösteren duvar resimleri de vardır. Amerika yerlileri barış çubuklarında da tütün içer ve ikram ederlerdi.

Kristof Kolomb Küba'ya yaklaşınca gemide bulunan İspanyol Yahudisi Rodrigo Yerez'i -bir kaç dil bildiği için- adaya çıkardı. Yerez tütün tiryakisi olarak geri döndü. Ailesi Yerez'in ağzından burnundan dumanlar çıktığını görünce korktular, Yerez'in içine şeytan kaçtığını düşünerek rahibe koştular. Rodrigo Yerez hakim kararıyla hapsedildi. Seneler sonra, tütün içme alışkanlığı yayılmaya başlayınca ancak hapisten çıkabildi.[2]

Orta Amerika yerlileri tütüne **tabaco** diyorlardı. Tütünü çubuklarla içiyorlar ve tütün bitkisini kutsal sayıyorlardı. Avrupa'da tütün önceleri süs bitkisi ve ilâç olarak kullanıldı. Zamanla keyif verici özelliği keşfedilince de keyif verici olarak kullanılmaya başlandı.

Portekiz'deki Fransız elçisi Jean Nicot kraliçesi Catherine de Medici'ye ilâç olarak tütün gönderdi. Bu tütünle kraliçe başağrılarından, oğlu II. François de kendisini çok rahatsız eden deri hastalığından kurtuldu. Böylece tütün bir süre tütsü veya merhem olarak bazı hastalıkların tedavilerinde kullanıldı. Nikotin adını Jean Nicot'a borçluyuz. oysa o tütünün keyif verici olarak değil ilâç olarak kullanıldığını sanıyordu.

Onaltıncı yüzyılın sonlarında tütün artık Avrupa'da yaprak sigara, enfiye, puro ve çubuk olarak içilmeye başlanmıştı. Kağıda tütün sararak sigara yapımı ise 19. yüzyılın ikinci yarısında yaygınlaştı. Sigara fabrikaları açılmaya başlandı. Başlangıçta konan yasaklar zamanla kalkmış ve tütün artık bir endüstri bitkisi haline gelmişti.

Türkiye'ye tütün 1601 - 1606 tarihleri arasında, İngiliz gemicileri tarafından

Orhan Peker: Tütün Çiçeği

getirilmiştir.[3] Fakat devrin padişahı Sultan Ahmet (1603 - 1617) ve ondan sonra tahta geçen Genç osman (1618 - 1622) tütünü yasakladılar. Dördüncü Murat (1623 - 1640) ise tütünü şiddetle yasaklayan, bu yasağa uymayanları acımasızca öldürten padişah oldu. Hatta bu acımasızlık İran seferi sırasında da sürdü. Tütün içen askerler idam edildi.[4] Naima Tarihi ve diğer kaynaklara göre IV. Murat tütün yasağına uymayan 100 bin kişiyi öldürtmüştür.[5] IV. Murat tü-tün yasağı konusunda Kadızade Mehmet Efendi'den de fetva alınca yasağını acımasız bir şekilde uyguladı.

IV. Murat'ın ölümünden sonra Şeyhülislam Mehmet Behai Efendi tarafından verilen fetvayla tütün yasağı kaldırılmıştır. Bundan önce Esat Efendi tarafından verilen fetvayla da tütün içmenin zararlı ve yasak olduğu belirtilmekle beraber ceza olarak dövülme ve kınanma öngörülmüştü. Esat Efendi'nin bu konuda verdiği fetva ender rastlanan bir şekilde manzum olarak kaleme alınmıştır. Bu ilginç fetva şöyle:

"Bu müşkili bana beyan
İtmediler cümle ayan
Ki şimdi bu halk-ı cihan
Hep daima içer duhan (tütün)

Bunda nef'i var mı acep
Ya nedir içmeye sebep
Bir kaç deyil belki hep
İçer duhan pir ü civan

Aya nedir bunda menne (iyilik)
Yoğsa helâl midir bize
Lütfen cevabı bu söze
Vire hasbetenlillâh heman

Her kim ki şurb eyler duhan
Olur cehennemde nişan
Tazir ile olur mehan
Öz canına eyler ziyan."[6]

Osmanlı döneminde tütünün dinsel, ya da, sağlık açısından zararlarını konu alan "Duhan Reddiyeleri" ve tütünün çeşitli yönlerini anlatan "Tütün Risaleleri" yayımlanmıştır. Hatta Oflu hoca Kadızade Mehmet Emin Efendi'nin "Duhan Reddiyesi" aşırı düşünceler içerdiği için yasaklanmış, kendisi de hapse atılmıştı.[7]

Türkiye'de tütün önceleri çubukla veya enfiye şeklinde buruna çekilmek şeklinde, daha sonra da nargileyle içilmiştir. 19. yüzyılın 2. yarısından sonra da kâğıda sarılıp sigara yapılarak içilmiştir. Tütün ekimi serbest bırakılıp, tütünden vergi alınmaya başlandıktan sonra, 1880 yılında da tütün vergileri Duyun-u Ummuye İdaresine bırakılmıştır. 1883 yılında da Fransızların kontrolünde Reji idaresi kurulmuştur. Tütünün ekim ve satımı reji kontrolündeydi. Reji dönemi yine tütün tarihinde kanlı sayfaların açılması olarak kendini göstermiştir. Anadolu'da **ayıngacı** denilen **tütün kaçakçıları** reji idaresinin **tütün kolcuları** tarafından takibedilmiş ve bir çoğu bu kolcular tarafından vurularak öldürülmüştür. Bu kuruluş elimizdeki belge ve rakamlara göre 50 - 60 bin kişinin ölümüne neden olmuştur.[8] Kapitülasyonlar kaldırıldıktan sonra tütün ekimi ve işlenmesi İnhisarlar Vekâleti, daha sonra da Tekel kontrolüne alındı.

III. TÜRKÇE'DE TÜTÜN

Avrupa'da **tabak**, botanikteki adıyla **nicotiana tabakum** denilen tütün Osmanlılara geldiği devirlerde ve sonraları uzun bir süre **duhan** sözcüğüyle anıldı. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ve özellikle 20. yüzyılda **tütün** adını aldı. Türkçe'de, halk dilinde ve argoda tütün ve sigara ile ilgili sözcük-

leri şöylece sıralıyabiliriz:[9]

Tütün: Patlıcangillerden, bileşiminde nikotin bulunan otsu bir bitki (Nicotiana tabakum). Bu bitkinin kurutulup kıyılarak sigara ya da pipoyla içilen yaprağı.

Tütüncü: Tütün yetiştiren ya da satan kimse.

Tütünlük: Tütün tarlası.

Tütün rengi: Koyu pas rengi.

Tütün altı: Sabahleyin yenilen hafif yemek, kahvaltı.

Tütün iğnesi: Tütün yaprağını ipe dizmeye yarayan iğne.

Tütün kesesi: Kadife ya da ipekten yapılmış çevresi sırma saçaklı ağzı büzgülü kese.

Tütün dizmek: Taze tütün yapraklarını kalın iğnelerle ipe dizmek.

Tütün kıymak: Kurutulmuş tütün yapraklarını havan veya bıçakla kıyarak sigara için hazırlamak. Kıyılan tütün, şekline göre, kalın kıyım, civan perçemi, ovalama, kasap gibi adlarla sınıflandırılırdı. Trabzon'un bülbül tütünü esmerdir. İçimi güzeldir. Tütün yapraklarına göre de göbek, yaka, bohça gibi isimler alırdı. Tütünün çok tozlusu sigara içerken dökülüp sakalı yaktığından bu çeşit tütünlere **"sakaldöken"** denirdi.[10]

Enfiye: Çürütülmüş tütünden yapılan ve buruna çekilen keyif verici toz. (Burunotu).

Nargile: Tömbeki denilen bir cins tütünün dumanının sudan geçirilerek içilmesini sağlayan araç.

Tömbeki: Özellikle İran ve Doğu Anadolu'da yetişen ve nargile ile içilen bir cins tütün.

Sigara: İnce kağıda kıyılmış tütün sarılarak hazırlanmış silindir biçiminde, ağızdan dumanı çekilen nesne.

Sigara kağıdı: Sigara sarmaya yarayan çok ince kağıt.

Takatuka: Eskiden tütün çubuğunun külünü dökmek için kullanılan, genellikle odanın ortasına konan büyük kül tablası.

Çubuk: Tütün içmek için kullanılan lülenin yan veya alt kısmına tutturulan ve dumanı çekmeye yarayan borucuk. Tütün önceleri çubukla içilirdi.

Tütün ve sigara ile ilgili, halk arasında ve argoda kullanılan sözcükler de şunlardır:[11]

Ayıngacı: Tütün kaçakçısı.

Çiftetelli: Çift kağıtlı (esrarlı) sigara.

Dolma: Esrarlı sigara.

Emzik: Nargilenin marpucu, sigara.

Gotik: Sigara izmariti.

Kebabiye: Sigara izmariti.

Kefal: Büyük sigara izmariti.

Kırkambar: Değişik bir çok sigara izmariti tütününden karıştırılarak yapılan sigara.

Palamut: Büyük izmarit.

Portakallı: Sarı filtreli sigara.

Uçlu: Filtreli sigara.

Uzun şase: Filtreli sigara.

Zifir: Tütünün elleri siyaha boyayan zehirli kısmı.

Haşofila: İyi kurumamış tütün yaprağı ve ondan yapılan sigara.

Argoda sigara karşılığı kullanılan sözcüklerden bazıları da şunlardır:

Sigara: Bıgı, çıkıntı, emzik, mazot, sipar, sipsi, duman.

IV. DEYİMLERDE TÜTÜN VE SİGARA

Sigara tellendirmek: Keyifle sigara içmek.

Sigara savurmak: Efkârla sigara içmek.

Duman altı olmak: Başkasının esrarlı sigarasından etkilenmek.

Ciğerleri bayram etmek: Uzun süre sigarasız kaldıktan sonra sigara içmek.

Çeke çeke fıtık olmak: Dumanı zor gelen, nemli sigarayı içmeye çalışmak.

Çıkıntı yapmak: Sigara ikram etmek.

Kefal tutmak: Büyük bir izmarit bulmak.

Sigara kağıdı gibi: Çok ince.[12]

V. ÖLÇÜLÜ SÖZLERDE TÜTÜN[13]

Tütün haram derler bir alay ahmak
Tütün neden haram olsun bir yeşil yaprak
Eğer haram olsaydı içmezdi
Altıparmak.(Hoca)

★

İçeriz tütünün en alâsını
Tütünü zemmedenin öldürürüm halasını.

★

El için yanma nara
Yak çubuğunu safını ara.

★

Parası ele
Dumanı yele.

★

Kahve ile tütün
Keyifler bütün.

★

Tabakamda tütün yok
Akıl başta bütün yok.

★

İki nesne harap etti bu cihanı
Yemen'in kahvesi, Rum'un duhanı.

★

Tütünün parasını el alır
Dumanını yer alır
Bunun zevki neresinde.

★

İster zengin ol ister fukara
Yemekten sonra yak bir sigara.

VI. ATASÖZLERİNDE TÜTÜN[14]

Tütünü yok içmeye, atla gider gezmeye.
Bacası tütmeyen ev olmaz, sigara içmeyen er olmaz.
Tütünün dumanını yel parasını el alır.
Tütün, parası bütün.

Duman ile hasta tedavisi. "Americae Portes"den. 1590.

VII. TEKERLEMELERDE TÜTÜN

Fatma patıra
Binmiş katıra
İçer tütünü
Sallar kıçını.[15]

★

Keçecilerin eğridir yayı
Tütüncüler sudan ayırdı payı
Yılda bir okka kıl yutar
O mutaf ayı.[16]

★

Aldum bi okka tütün
Vurdum oni havana
Aldum bi okka tütün
Koydum oni havana
Enişteının ayağı
Haman çikti tavana
Yelissa yelissa.[17]

★

Konaraktan göçerekten
Lale, sünbül biçerekten
Kahve, tütün içerekten
Sulu yerde peynir ekmek
Susuz yerde kavun karpuz
yiyerekten.[17a]

VIII. NİNNİLERDE TÜTÜN

Tütün tarlasına beşiğini kurdum
Çöğül armuduna ılıngacı astım
Çok dileklerden sonra seni buldum
Ninni benim oğlum
Nen nen neni.[18]

★

Evlerinin önü tütün nenni
Yapracağı bütün bütün nenni
Vardıcağı goca çirkin nenni
Kız babasız gelin olmaz
Olsa bile melin olmaz.[19]

IX. BİLMECELERDE TÜTÜN VE SİGARA

Tütün, sigara ve nargile bilmecelerimize de girmiştir. Aşağıdaki örnekleri İlhan Başgöz ve Andreas Tietze'den aldık.[20] Bu konudaki bilmeceler çok fazladır. Biz içlerinden bir seçme yaptık.

Karşılığı **Tütün ve tütün çiçeği** olan bilmeceler:

Çıtçıtan ağacı
Pıtpıtan ağacı
Kırmızı leylek
Kalabadan ağacı.

★

Aşağıdan gelir kırk atlı
Kırkı da ak sarıklı.

★

Dal dallı çiçek
Dal boylu çiçek
Anadöl sarıklı
Zenpare çiçek.

Karşılığı **tütün çubuğu** olan bilmece:

Ağzında yılan
İçinde duman.

Karşılığı **sigara** olan bilmeceler:

Dumanı halka halka
Bu da bir başka dalga
Başlayınca sen oyna
Göksün üstünde polka.

★

Beze koydum samanı
Yanar çıkar dumanı
Onun adı bir ilâç
Yedim ama kamım aç.

★

Ol nedir ki boyu uzun eni yok
Leblerinden buse aldım canı yok.

★

Alçacık fener
Tutuşmuş yanar.

★

Gam kuşunu uçurmaya
O bir ağız tüfengidir.

Karşılığı **nargile** olan bilmeceler:

Bir acaip nesne gördüm
Elli ayaklı bir gülle
Başını Leylâ'ya vermiş
Daim eder gulgule.

★

Ol nedir ki su içinde seslenir
Leblerimin busesine yaslanır
Dem çeker yanar tüter hem sinesi
Üfledikçe garkolur sefinesi.

★

Bin bir minare
Üstü konare
Üstünde ocak
Bilmeyen ahmak.

★

Bir acaip nesne gördüm
Gur gur edercanı yok
Kalpağı altın, göğsü nar
Canı var imanı yok.

★

Altı derya, üstü nar
Bir incecik yolu var.

X. MANİLERDE TÜTÜN

Tütün ve sigaradan sözeden manilerimiz bir hayli fazladır. Selim Kurnaz 1961 yılında Trabzon Lisesi öğrencilerinden derlediği 200 kadar, tütün ve sigarayla ilgili maniyi yayımlamıştır.[21] Biz bu derlemeden seçtiğimiz 30 kadar maniyi veriyoruz:

Al eline kazmayı
Tütünlüğü herk eyle
İki yürekli yarim
Bir tarafı terkeyle

★

Aldım kayıcuğumi
Gidiyorum yüzmeye
Kızlar getirin ipi
Başlıyalım dizmeye

★

Ayşem tütün dizersin
Parmakların ezersin
O güzellik sendeyken
Köylerde ne gezersin

★

Bu sene bu tarlanın
Ekelim hepisini
Tütünler açti çiçek
Keselim tepesini

★

Büyü fidanım büyü
Seni koparacağım
Bir demet yapacağım
Yara saklıyacağım

★

Bağladım taylarımi
Süreceğim reciye
Bir selâm göndereyim
Bizim kemençeciye

★

Boğazında liranın
Pası silinmez pası
Tütün kırmak bitince
Kalır kostel (kök) kopmasi

★

Bezmedin mi güzelim
Sen uyuya uyuya
Alalım hevenkleri
Dolduralım kuyuya

★

Bağazımda liraya
Reyin verildi rehin
Bir haber geldi köye
Fiat açildi deyin

★

Bi zigarcuk sarayim
Ya ver bağa kutini
Yarumun zilfi gibi
Pulatane tütüni

★

Evin başi tütünlük
Çıkı da kıracağım
Başimi da kesseler
Ben seni alacağım

★

Ejnebi vapurlari
Aldi tütün yükünü
Her tarafta meşhurdur
Türkiye'nin tütünü

★

Gel kıralım tütünü
Yapalım dizi dizi
Tütün doruk aldi mi
Kapatır ikimizi

★

Haburadan yukari
Dağa çıkalım dağa
Tütünlükte bir kız var
Onu verseler bağa

★

Hayde gidelim yarım

Kalmayalım geceye
Bastırdık tütünleri
Vereceğiz reciye

★

Gideyikan çarşiya
Çattım agan onlari
Yağdi yağmur sevdiğim
Sürsene vagonlari

★

Ha buradan yukari
Dağa çıkalım dağa
Kırayiken tütünü
Ne dediyidim sağa

★

Sigar içerim sigar
Ağızlığım kehribar
İki tana yarim var
Biri birinden kibar

★

Samsun'un tütününün
Filiz gibi yaprağı
Tütüncü kızlarının
Bana göre ufağı

★

Tütün kesemin bağı
İşlemedır işleme
Hiç de nenesi der mi
Olayım enişteme

★

Tütüncüğüm tükendi
Havana gel havana
Fındık çubuğu gibi
Boyun aldi tavana

★

Tütüncüğüm tükendi
Ancak kaldı bir lüle
E gız aldattın beni
Yüzüme güle güle

★

Tütün kesemin bağı
Yapağıdır yapağı
Horoz gözün kör olsun
Ne tez ettin sabahı

★

Tütüncüler tütünde
Yarim köyün içinde
Gömlek yaptım yolladım
Kaldı zifir içinde

★

Tütünlükte haneler
Çubuklu zivaneler
Ayrılamam yarimden
Hey gidi divaneler

★

Tabakamda tütün az
Geldi bahar gitti yaz
Yarim benim ismimi
Memenin üstüne yaz

★

Tabakamın tütünü
Zehir olsa içilir
Yarin bastığı yerler
Deniz olsa geçilir

★

Yükledim atlarıma
Hem de tütün taylari
Sayar misin e yarim
Benim gibi aylari

★

Yandım meleğim yandım
Lağıs kumuli gibi
Çeker içerim seni
Samsun tütünü gibi

★

Yaylanın çümeninde
Oturdum iki saat
Çıkardım tabakami
Ne tütün var ne kâhat.

XI. TÜRKÜLERDE TÜTÜN

Halk türkülerimizde bir çok kez tütün ve sigara terennüm edilmiştir. Bu türkülerden bazı örnekler veriyoruz.

Yusuf Ziya Demirci'nin derlediği bir Niğde türküsünde şöyle bir dörtlük vardır:

"Çubuk uzun tütün az
Gittibahar geldi yaz
Kâtip kölen olayım
Bir güzel de bana yaz."[22]

Ahmet Şükrü Esen'in derlediği türkülerden ikisinde tütüne değiniliyor:

"Tütünün mülâyim mi
Sigara sarayım mı
Ay battı şafak attı
Daha yalvarayım mı."[23]

★

"Ektim Kanlıçay'a bitmedi tütün
Yok mu içinizde bir sıtkı bütün
Anadan öksüzüm babadan yetim
Gene ırast geldi yol yola karşı
Şen olsun ağamın gezdiği çarşı."[24]

Çok bilinen ve sevilen bir Ordu türküsü de şöyledir:

"Ordu'nun dereleri
Aksa yukarı aksa
Vermem seni ellere
Ordu üstüme kalksa

Oy Mehmedim Mehmedim
Sarı tütün demetim
Beni sana geçmişler
Vallahi ben demedim."

Kütahya - Simav ve Dursunbeyli yörelerinde yapılan barana sohbetlerinde söylenen türkülerden birisi de şöyle:

"Kütahya'nın onbeş ocak değmeni
Dar mı geldi aman ayağına yemeni
Benim yarim Urum deyil Ermeni

Cigara da benim, tütün de benim, aman keyif benim
Öperim koklarım, sarılıp yatarım
kâhyam mı olmuş el benim."[25]

Askerden sılaya yazılan bir mektupta mehmetçik askerlik dönüşü sigara hediye edeceğeni de belirtiyor:

"Onbaşıyım sol kolumda terfiyem
Şu resmimden başka yoktur hediyem
Konu komşu kınamasın ne diyem
Gelince sigara ikram ederim."[26]

Bir Hatay türküsünde tütünden de sözediliyor:

"Tütüncüden tütün aldım yüz dirhem
Alam seni diyar diyar gezdirem
Ak gerdana altın inci dizdirem

Aynalı kahveye gitsek bu pazar
Salınıp yanıma gelsen ne zarar."[27]

Çaykaralı kemençeci ve türkücü Yusuf Cemal Keskin'den derlediğimiz bir türkü de şöyle:

"Gelemedim güzelim
Bu sene yaylâlara
Geliyirım deyikân
Kaldım derin yollara

Tabakamda tütün az
Kalem al deftere yaz
Bu sene gelemedim
Geleceğim gelen yaz

Na yapalım güzelim
İhballarımız ağır
Bizim evden geçerken
Bir ağız bana bağır

Tabakamda tütün az
Kalem al deftere yaz
Bu sene gelemedim
Geleceğim gelen yaz."

XII. AĞITLARDA TÜTÜN

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Fransız reji idaresi tütün ekimini ve satımını kolcuları aracılığı ile kontrol ediyordu. Daha sonra İnhisarlar Vekâleti zamanında da kolcular bu görevlerini sürdürdüler. Kolcularla tütün kaçakçıları arasında yıllarca süren amansız mücadele sırasında bir çok insan hayatını kaybeti. Bu olaylar üzerine bir çok ağıt ve destanlar söylendi. Bunlardan bazılarını, bilebildiğimiz söyleniş nedenlerini de belirterek, veriyoruz:

Çerkeş Mahmut, Tokatlı tütüncü beyinin kızını sevmiş ve onunla evlenmişti. Tütüncü beyi Mahmut'u tütün kaçakçılığına zorlar. Mahmut tütün kaçakçılığı yaparken tütün kolcuları tarafından vurularak öldürülür. Aşağıdaki ağıt bu olay üzerine söylenmiştir.

"Deveci Dağı'na bastığım oldu
Tütünün dengi de yastığım oldu
Bizim arkadaşların kaçtığı oldu
Sebebim tütünü basın yarama

★

Hacılar köyünü duman bürüdü
Altmış sekiz kolcu birden yürüdü
Kara Mahmut da şu yerlerde bir idi

Aman dostlar bakın benim halime
Sebebim tütünü basın yarama"[28]

Kaçakçı - kolcu çatışmasını anlatan bir başka ağıt - türkü de şöyle:

"Tütün gelir kasa ile
Kıyamadım tasa ile
..... Paşa ile
Beyler habarınız olsun
Nevşehir'den gece geçtik
Acı tatlı suyun içtik
Biz bu candan dünden geçtik
Beyler habarınız olsun

Üç yük tütün kıyılacak
Nevşehir'de duyulacak
Kolcubaşı vurulacak
Beyler habarınız olsun."[29]

Abdi Beyin Ağıdı'nda da karısının diliyle şöyle deniliyor:

"Tabakada tütünüyüm
Döşeğinde hatunuyum
Kimse bana ellemez ki
Abdi Bey'in yetimiyim."[30]

Fransız Rejisi kolcuları tarafından Çankırı'da öldürülen bir tütün kaçakçısı üstüne yakılan ağıt da şöyle:

"Beypazarı'ndan çıktım da tütün satmaya
Kır at başladı da yatıp kalkmaya
Kolcular başladı da fişek atmaya

Beypazarı'nda meskenimiz yolumuz
Kim bilir nerede kalır ölümüz

Kör olasın Çerkes nereden geldin
Kuyumcuyum diye çayıra kondun
Alnı top kaküllü yiğide kıydın

Beypazarı'dır meskenimiz yolumuz
Kim bilir nerede kalır ölümüz."[31]

Vurulan bir yiğidin arkasından söylenen ağıt - türkü:

"Elimde cıgaram büküldü kaldı
Tabakada tütünüm basıldı kaldı
Benim körpe kuzularım yasıldı kaldı

Sürüler içinde sürmeli keçi
Efe'yi Rıza vurmuş neyikin feci."[32]

XIII. HALK ŞAİRLERİNİN DİLİNDE TÜTÜN

Halk şairlerimiz tütünden sık sık sözetmişlerdir. Bu şiirlerin bazılarında tütün anlatılır, yer yer övülür. Bazılarında da tütünün ve sigaranın zararlarından sözedilir. Tütün üzerine söylenmiş, daha doğrusu tütünden sözeden en eski halk şiiri Kazak Abdal'ın bir koşma - taşlamasıdır. Bu koşmanın tütünden sözeden dörtlüğü şöyledir:

"Yaz olunca yaylâ yaylâ göçenler
Topuz korkusundan şardan kaçanlar
Meşe yaprağını kıyıp içenler
Rumeli Yenicesi duhan beğenmez."[33]

Osmanlı Devleti yönetimi tütün ekimini serbest bırakınca tütün Rumeli'ndeki Yenice bölgesinde yetiştirilmeye başlanmıştır. Şiirde Kazak Abdal eleştirdiği kişi için "Yenice tütününü bile beğenmez" diyerek zamanında en iyi tütünün orada yetiştiğini de anlatıyor.

Aşık Hüseyin bir destanında şöyle der:

"Akşam olur mangallarım dizilir
Etrafına tiryakiler büzülür
Kahve, duhan içince bağrım üzülür
Ekşili çorba yüreğime derman olsun"[34]

Yusufelili Huzuri Şatı Destanı'nda şöyle der:

"Beyazıt'tan askerimin bulguru
Tütün ektim Ardanuç'u, Murgul'u
Lahana bostanı hep Anadolu
Hesap et ne denli mikülâtım var."[35]

Aşık Ruzi Esnaf Destanı'nda tütüncü güzelini şöyle tasvir ediyor:

"Tütüncü güzeli keyfi var elbet
Sormaya kıyılmaz istemez mihnet
Şive cilve iste, al paket paket
Parası peşindir kalma ferdaya."[36]

Aşık Sırrı da Kahveci Destanı'nda şöyle der:

"Ketmetmez ekmeği yedirir bütün
Yemen kahvesiyle kokulu tütün
Düşünce gediğin ol alır satın
Söylenir alemde yapısı vardır."[37]

Trabzonlu halk şairi Baba Salim de şiirlerinde tütünden sözetmiştir. "Güzel Samsun" başlıklı şiirinin bir dörtlüğü şöyledir:

"Biricik tütünü her yerde metin
Emsalini bulmak ne kadar çetin
Umum vatandaş yer nan ü nimetin
Çapkındır limanı güzel Samsun'un."[38]

Baba Salim bir başka şiirinde de Trabzon'un ileri gelen kişilerine armağanlar verirken Belediye başkanına bir demet tütün verir:

"Belde başkanının çoktur hizmeti
Azmiyle memleket geçti cenneti
Ne kadar büyüktür onun hizmeti
Bir demet iy tütün hakkıdır elbet."[39]

Trabzonlu şair Ömer Kayaoğlu da tütünü anlatan maniler yazmıştır. Bu manilerden bir kaç tane veriyoruz:

"Tütün ektim kırana
Koyacağım yarana
Nene desem olur mu
Kız seni doğurana

★

Tütün ektim alçağa
Satacağım kaçağa
Kız seni alıp kaçsam
Sığar mısın kucağa

★

Tütünü yaptım taya
Yolladım Kadırga'ya
Verem oldum ufağım
Günleri saya saya

★

Tütünü dizdim ipe
Vardı dayandı dibe
Hiç seni kırar mıyım
Tövbe Asiyem tövbe

★

Sevdalığın fermanı
Yaktı yitirdi canı
Bir sigara sarayım
Ver bana tabakanı

★

Sevdiğim altın gümüş
Eşi nerde görülmüş
Saçı tütün sarısı
Gözleri karayemiş."[40]

Samsunlu halk şairi Kemali Bülbül Kavaklıoğlu bir şiirinde Bafra'yı şöyle över:

"Anlatmak istersem güzel Bafra'yı
Ne kalem usanır ne dil yorulur.
Tütününde vardır dünyanın payı
bakkala ilk önce "Bafra" sorulur."[41]

Günümüz halk şairlerinden Aşık Feymani de tütünün ve sigaranın zararlarını "Tiryakilere" başlıklı şiirinde dile getirir:

"Bilmiyorsa bilsin şu tiryakiler
Nemrut üstad, şeytan piriniz olur
Yakıp attığınız şu izmaritler
Huzuru mahşerde narınız olur.

İçip bile bile işlenen hata
İnsan muhtaç ahlak denen ruhsata
Zararı var faydası yok sıhhata
Bol bol duman yutmak kârınız olur."[42]

Aşık Veysel de bir Yemek Destanı'nda şöyle der:

"Samsun ve Bafra tütünü
Alsam Urfa'nın atını
Avlardan keklik etini
Yesem amma yesem amma."[43]

XIV. HALK FIKRALARINDA TÜTÜN

Tütün, çubuk içmek halk fıkralarına, özellikle bektaşi fıkralarına girmiştir. Trabzon'da valilik yapan Kadri Bey'le tütün kaçakçıları arasında da sonradan fıkralara konu olan çeşitli olaylar geçmiştir. Sigara kağıdı da her zaman bulunmuyordu. Bir fıkramız da bu ko-

nuyla ilgilidir.

Ramazan nereden geçecek?

Ramazanda bir bektaşi köyüne uğrayan bir adam, köyün deresinin kıyısın-da çubuğunu içerek koyunlarını yayan bektaşi dedesini görür. Ona:

- Babalık bu köye Ramazan gelmedi mi? diye sorar. Dede, derenin üstündeki derme çatma tahta köprüyü gösterir ve:

- İlâhi efendi, bu köprüden köyün davarları geçemiyor, mübarek Ramazan nasıl geçip de bizim köye gelsin? der. (44)

Şimdi mushafa başladım

Bundan seksen yıl kadar önce Trabzon'un İskefiye nahiyesinin Kale köyünde İbrahim Ağa adında kaçak tütün içen bir tütün tiryakisi vardı. Kaçak tütün ve sigara kağıdının yasak olduğu bir sırada:

- Tütünü buluyorsun, ama kağıdı nereden temin ediyorsun? diye soranlara:

- Bu güne kadar bir Amme, bir Tebareke, bir Aşık Garip bir de Aşık Kerem bitirdim. Şimdi Mushaf'a başladım, demiş.(45)

Tabuttaki tütün

1893 - 1902 yılları arasında Trabzon valiliği yapan Kadri Bey (Paşa) tütün kaçakçıları ile çok uğraşmıştır. Bir gün zamanın kaçakçılarından biri Kadri Bey'e haber yollamış:

- Beni takip ettirmekten vaz geçsin. Ben istersem onun gözü önünde kaçakçılık yaparım. O farkına varamaz, demiş.

Bu haberden bir kaç gün sonra Kadri Bey Trabzon'da, Bakıoğlu'nun kahvesinin önünde otururken önünden bir cenaze geçer. Kadri Bey de diğer insanlar gibi ayağa kalkar. Cenaze geçer.

Ertesi gün Kadri Bey tütün kaçakçısından bir haber alır:

- Dün önünüzden geçen tabutta ölü yoktu. Sizin de önünde saygıyla ayağa kalktığınız tabutta kaçak tütün vardı. (46)

XV. HALK ADET VE İNANMALARINDA TÜTÜN

Tütün fideleri yastıklarda yetiştirildikten sonra çekilir ve tütün tarlasında hazırlanan evleklere tütün çivisi yardımıyla dikilir. Fideler dikilirken hayırlı olması için dua edilir.(47)

Tütün ve sigarayla ilgili inanmaları da şöylece sıralayabiliriz:

Sigara yandan yanarsa veya külü uzun süre düşmezse yolculuğa çıkılacağına sayılır.

Bir ateşle veya kibritle üç sigara yakılmaz. Yakılırsa uğursuzluk getirir.

Halk arasında sigaranın zararlarını gözardı eden bazı öğütler ve inanmalar da vardır. Bunlardan da bir kaç örnek verelim:

Sigara öksürtür evi hırsızdan korur, ele deynek aldırır köpekten korur.

Sigara zihni açar.

Can sıkıntısına sigara bire birdir.

Kıymeti hiç olan bir sigara ile bir arkadaş kazan.

XVI. ÇOCUK OYUNLARINDA TÜTÜN

Tütün kaçakçılarını ve kolcuları taklit eden "Tütüncü Oyunu" şöyle oynanır:

Erkek çocuklar beşerli veya onarlı iki gruba ayrılır. Bir grup kaçar diğeri kovalar. İki grup arasında yüz - yüzelli metre mesafe vardır. Oyun başlamadan önce hangi grubun kaçacağı, hangi grubun kovalayacağı belirlenir. Her grubun bir başkanı vardır. Beşli gruplarda iki, onlu gruplarda beş kişi kalıncaya kadar oyun sürer.(48)

XVII. HALK HEKİMLİĞİNDE TÜTÜN

Tütün önceleri Avrupa'da süs bitkisi ve ilâç olarak kullanılmıştır. İlk kez 1543 yılında Salamanka Üniversitesi tarafından ilâç olarak tavsiye edilmiştir. Sevillalı profesör Nicolo Monardes de, 1565 yılında tütünün öksürüğe, astıma, başağrılarına, mide ağrılarına, kusmaya ve kadın hatalıklarına iyi geldiğini yazmıştır. Ona göre, taze tütün yapraklarını karnın üzerine koymak barsak parazitlerini dışarıya atmak için yeterliydi. Taze yaraları, bazı kötü huylu tümör yaralarını tütün merhemi ile tedavi ediyordu. (49)

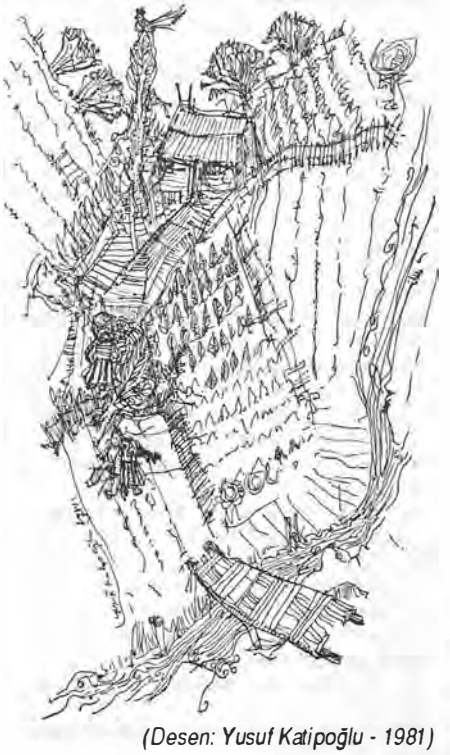

(Desen: Yusuf Katipoğlu - 1981)

Tütün Türkiye'ye girdikten sonra keyif verici olarak kullanılmasının yanı sıra, şifalı bitki olarak bazı yara ve hastalıkların sağaltılmasında kullanılmıştır. Bugün de kırsal kesimde taze yaraların tedavisinde kullanılmaktadır. Tütünün şifalı bitki ve ilâç olarak kullanıldığı yerleri şöylece sıralayabiliriz:

Yeni açılan, kanayan yaraların kanamasını durdurmak için tütün kullanılır. Ya kıyılmış sigara tütünü ağızda çiğnenip yaranın üstüne bastırılır, sarılır ya da tütün yaprağı yeşilken ezilir çıkan yeşil su yaraya akıtılır. Sonra yara bir bezle sarılır. Kıyılmış tütün, bazan da çiğnenmeden, yaranın üzerine konur ve sarılır.

Tütün suyu şerbet yapılarak içilirse tıkanan damarları açar, sarılık, kalp ve mide ağrılarına iyi gelir.

Veba hastalığını sağaltmak için tütünün "Fizerec" denilen yabani türü yakılarak tütsü yapılır.

Tütünün kaynatılmasıyla elde edilen sıvı bit ve uyuz böceğine karşı kullanılır.

Zehirli haşerelerin bulundukları yere tütün tozu serpilirse haşereler kaçar.

Kurumuş tütün yaprakları tahta sandık ve dolaplara konursa güveler kaçar.

Saçkıran hastalığını sağaltmak için saçların dibine tütün külü veya sigara ağızlığında meydana gelen tütün zifiri sürülür.

Allerjik hastalıklarda, kaşıntılarda hastaya tütün içirilir.

Toprak yiyen insanları bundan vaz geçirmek için tütün içirilir.

Sigara külü taze yaralarda kanı durdurmak için kullanılır.

Tütün yaprağı üzüm sirkesi ile kaynatılır ve sıkıldıktan sonra yılancık olan yere sürülür.

Tütün yaprağına bal sürülür ve boğaz ağrılarında boğaza sarılır.

Göz ağrısı olanlara tütün içirilir.

Üzüm sirkesinde ıslatılan tütün iltihaplı göğüse sarılır.(50)

Bütün bu anlatılan sağaltım metodları modern tıbbın henüz gelişmediği çağlarda veya bugün çağdaş tıbbın ula-

şamadığı toplumlarda, özellikle kırsal kesimde kısmen de olsa kullanılmaktadır. Tütünün sağaltım maksadıyla nerelerde ve nasıl kullanıldığını belirtmek için bu konuya değindik. Amacımız bu metodları önermek değildir. Biz, çağdaş tıbbın haricinde bir yol tanımıyoruz. Bu ilkel metodlar bazan tehlikeli ve öldürücü de olabilir.

XVIII. TÜTÜN ETNOGRAFYASI

Tütün ekimi ve yetiştirilmesi sürecinde kullanılan çeşitli araç ve yapılar, tütünün işlenmesi sırasında kullanılan araçlar, tütünün çeşitli şekillerde kullanımındaki araçlar tütün etnografyasını oluştururlar. Tütün maddi kültürü de diyebileceğimiz bu konuya kısaca değineceğiz.

Tütün ziraati sırasında bir çok araçlar kullanılır. Bunlardan bazıları şunlardır: **Tütün İğnesi:** 30 - 50 cm uzunluğunda, 1 cm genişliğinde, yassı bir iğnedir. Bir ucu sivri, diğer ucunda **tütün dizme ipliğ**inin geçirildiği bir delik vardır. Tütün yaprakları bu iğne yardımı ile kenevirden yapılan tütün ipliğine dizilir. Bu iplik 1 - 4 m arasında bir uzunluğa sahiptir. İpe dizilen yaş tütün yaprakları duvarlara veya **tütün vagonları**na asılarak kurutulur. Tütün vagonları **tütün damı** denilen damlarda muhafaza edilir. Gündüzleri tütün damının önünde uzanan **tütün vagon yolları**na yayılan vagonlardaki tütün yaprakları kuruduktan sonra tütün damında korunur. Kışın bu kurumuş tütün yaprakları demet yapılıp yaprak saplarından bağlanır ve **tütün denkleri** ya da **tütün tayları** şeklinde hazırlanarak satışa götürülür.

Kurumuş tütün yaprakları **havan** denilen kıyıcılarda kıyılarak sigaralık kıyılmış tütün hazırlanır. Tütün yaprakları bıçakla da kıyılabilir. Kıyılmış tütünler **tütün kesesi** veya çeşitli metallerden yapılan **tütün tabakalarına** konur. Tütün tabakalarının kapaklarında sigara kağıtlarının tutturulduğu bir kısım vardır. Türkiye'de el işçiliği ile çok güzel tabakalar yapılmıştır. Bu el sanatı artık tarihe karışmıştır. Tabakalar da birer antika eşya niteliğindedir.

Tütün ilk zamanlarda **çubuk**larla içilirdi. Bu çubuklar tütünün konduğu **lüle, gövde** ve **ağızlık** kısımlarından meydana gelirdi. Daha sonra tütün kağıda sarılıp sigara şeklinde içilmeye başlanınca da **ağızlık**lar yapılmaya başlandı. Ağızlıklar çeşitli taşlar ve ağaçlardan yapılırdı. Örneğin: Oltu taşı, Lüle taşı, Kehribar, Kiraz ağacı, Yasemin, Abanoz. Sigara ve lüleyi yakmak için **kav, kibrit** ve **çakmak**lar kullanılmıştır. **Çakmaklar** da çeşitli metallerden yapılırdı. Eskiden benzinli çakmaklar, günümüzde daha ziyade gazlı çakmaklar kullanılmaktadır. Tütün içmek için kullanılan **pipolar** az da olsa yurdumuzda yapılır ve kullanılır. Bunlar da ağızlıklar gibi çeşitli taş ve ağaçlardan yapılır. Eskişehir'de çıkan lüle taşından yapılanlardan çok özenli sanat eserleri olarak hazırlananlar da vardır. **Nargile**ler de öyle. **Enfiye kutuları** da **takatukalar** da.(51)

Tütün keseleri, ağızlıklar, tütün tabakaları mani ve türkülerimize de girmiştir. İlgili bölümde bunlardan bazı örnekler verilmiştir.●

---

1) William U. Chandler, "Tütünü Yasaklamak", İ.T.O. Bülten, Sayı: 18, s. 9 - 10. **World Health**, Haziran 1986'dan çeviri.
2) Kudret Emiroğlu - Ümit Uzay, "Tütün Keyfi", **Tarih ve Toplum**, sayı: 66, s. 38 - 41.
3) Bu konuda tarihler çelişkilidir. Bu nedenle çeşitli tarihler verdik. Örneğin Naima tütünün Türkiye'ye geliş tarihi olarak 1605 yılını veriyor.
4) Necdet Sakaoğlu, "17. Yüzyılda Tütün Haram, İçenler İdamlık ve Cehennemlikti", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 83, s. 18 - 23.
5) Ali Birinci, "19. Asırda Bir Kadızade: Oflu Hoca Mehmet Efendi ve Duhan Reddiyesi", **Dergâh**, Sayı: 14, s. 16 - 17.
6) Necdet Sakaoğlu, a.g.y. s.21.
7) Ali Birinci, a.g.y. s.16.
8) Ali Birinci, a.g.y. s.16
9) Bu bölümdeki sözcükler aşağıdaki yazılı kaynaklardan ve tarafımdan Trabzon yöresi halkından derlenmiştir: **Türkçe Sözlük**, TDK. 7. Baskı, Ankara, 1983; **Derleme Sözlüğü**, Cilt: 10, TDK. Ankara, 1978, s.4016.
10) Çankırılı Hacışeyhoğlu Ahmet Kemal, **Görüp İşittiklerim**, 3. Cilt, Çankırı, 1932, s.70 - 74.
11) Bu bölümdeki sözcüklerin bazıları kendi derlemelerimdir. Bazılarını da şu yazılı kaynaklardan aldım: Hulki Aktunç, **Büyük Argo Sözlüğü**, İstanbul, 1990, 373 s.; Hulki Aktunç, "Derin Sigara Muhabbetleri", **Cumhuriyet**, 21 Ekim 1990, s.6.
12) Deyimlerin bir bölümü tarafımızdan derlendi. Bir bölümü de şu kaynaktan alındı: Hulki Aktunç, **Büyük Argo Sözlüğü**.
13) Nail Tan, **Folklorumuzda Ölçülü Sözler**, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul, 1986.
14) Bu bölümdeki atasözleri aşağıdaki yazılı kaynaklardan derlendi: Feridun Fazıl Tülbentçi, **Atasözleri**, İstanbul, 1977, s.524; Selim Kurnaz, **Tütüne Övgü**, İstanbul, 1961, s.86.
15) Tevfik Fikret Erdun, **Derlediklerim**, İstanbul, 1977, s.56.
16) Musa Seyirci - Ahmet Topbaş, "Edebiyatımızda Keçe", **Halk Kültürü**, 1984 - 3. Kitap, s.120.
17) Mehmet Bilgin - Ömer Yıldırım (Hzl.), **Sürmene**, İstanbul, 1990, s.599.
17a) Pertev Naili Boratav, **Zaman Zaman İçinde**, İstanbul, 1958, s.57.
18) Amil Çelebioğlu, **Ninniler Hazinesi**, İst. 1982, s.211.
19) Bu ninni alındığı kaynakta "kına türküsü" başlığı altında verilmiştir. Bkz: Mehmet Tuğrul, "Türkü, Mani, Ninni - İlâhi ve Tekerlemeler", **Halkbilim Araştırmaları Yıllığı**, 1977, s240.
20) İlhan Başgöz - Andreas Tietze, **Bilmece: A Corpus of Turkish Rled dles**, 1973, s.211, 526, 529 ve 579 (USA)
21) Selim Kurnaz, **Tütüne Övgü**, s. 62 - 82.
22) Yusuf Ziya Demirci, **Köy Halk Türküleri**, İstanbul, 1938, s.199.
23) Ahmet Şükrü Esen, **Anadolu Türküleri**, Ankara, 1986, s.191.
24) Ahmet Şükrü Esen, a.g.e. s.238.
25) Murat Karabulut, "Dursunbey'de Barana Sohbetleri", **Türk Folkloru**, Sayı: 85, s.12 - 16.
26) Mustafa Çaldağ, "Asker Mektupları", **Türk Folklor Araştırmaları**, Sayı: 111, s.1782.
27) Durmuş Püsküllü - Mithat Kalaycıoğlu, **Hatay Halkbilimi**, Ankara, 1987, s.28 - 29.
28) Ahmet Şükrü Esen, a.g.e. s. 38 - 40.
29) Ahmet Şükrü Esen, a.g.e. s.170.
30) Ahmet Şükrü Esen, **Anadolu Ağıtları**, Ankara, 1986, s.30.
31) Şükrü Elçin, **Türkiye Türkçesinde Ağıtlar**, Ankara, 1990, s.53 - 54.
32) Mehmet Bayrak, **Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri**, Ankara, 1985, s.360, Saadettin Efe Türküsü'nden.
33) İlhan Başgöz, **İzahlı Türk Halk Edebiyatı Antolojisi**, İstanbul, 1968, s.183.
34) Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Ramazan ve Yemek Destanları", **Halk Bilgisi Haberleri**, Sayı: 43, s.167.
35) Hikmet Dizdaroğlu, **Yusufelili Huzuri**, Ankara, 1949, s.92.
36) Kemal Zeki Gençosman, **Türk Destanları**, İst. 1972. s.338.
37) Kemal Zeki Gençosman, a.g.e. s.341.
38) **Divan-ı Baba Salim**, 4. Kitap, Eskişehir, 1952, s.54.
39) Nesip Yağmurdereli, **Baba Salim Hayatı ve Şiirleri**, Trabzon, 1946, s.147.
40) Ömer Kayaoğlu'nun manileri ilk kez burada yayımlanıyor. Tütün Kaçakçılarını anlatan bir şiiri için bkz: Ömer Kayaoğlu, **Trabzonlu Kemençeden**, İstanbul, 1986, s.60.
41) Aşık Kemali Bülbül, **Yılları Yendim**, Ankara, 1990, s.63.
42) Aşık Feymani, **Ahu Gözlüm**, Ankara, 1989, s.79.
43) Tuğrul Şavkay, "Yemek Destanları", **Hürriyet Pazar Ekspres**, 14 Ekim 1990, s.47.
44) Selim Kurnaz, a.g.e. s.47.
45) Selim Kurnaz, a.g.e. s.46.
46) Ömer akbulut, **Trabzon Tarihi**, Trabzon, 1956, s.171.
47) Selim Kurnaz, a.g.e. s.4.
48) A. Naci eren, "Çocuk Oyunları", **Halk Kültürü 1984 - 2**, İstanbul, 1984, s.24.
49) Kudret Emiroğlu - Ümit Uzay, a.g.y. s.38 - 40.
50) Bu bölümdeki bilgilerin bir kısmını Trabzon - Maçka'dan derledim. Bir kısmını da şu yapıtlardan aldım: İsmet Zeki Eyuboğlu, **Anadolu Halk İlâçları**, İstanbul, 1977, s.176; Osman Akfırat, **Şifalı Bitkiler ve Emraz**, 2. Baskı, İstanbul, 1969, s.79; Ali Gürbüz, **Şifalı Nebatlar**, 2. Baskı, İstanbul, 1982, s.312; Müjgan Üçer, "Folklorumuzda Tütün ve Sivas'ta Tütün Etnografyası", **Folklor ve Etnografya Araştırmaları**, 1985, İstanbul, s.371 - 379; Ayşegül Demirhan, "Günlük Hayatta Çok Kullanılan Keyif Verici Bazı Maddelerin Türk Tıbbi Folklorundaki yeri", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 15, 1981, s.57 - 116; Selim Kurnaz, a.g.e., s.87.
51) Bu konuda daha fazla bilgi için bkz: Müjgan Üçer, a.g.y., s.378 - 384.

tonguç baba'nın yakın çalışma arkadaşı değerli eğitimci ferit oğuz bayır'la köy enstitüleri üzerine söyleşi

● Söyleşen: **Nadir GEZER**

- Sayın Hocam sizinle genelde Köy Enstitüleri olgusu üzerine, özelde Tonguç Baba üzerine bir söyleşi yapmak istiyorum. Bana zaman ayırma lütfunda bulunduğunuz için içten teşekkürlerimi sunarım. Sorularım şöyle:

- Tonguç Baba, Rauf İnan'a yazıdığı bir mektupta "Bizde yapmacık münevverlerle köye giremeyiz. Onun için köyü harekete geçirebilecek içinden eleman bulmak lazımdır" der. Genellikle münevver olarak nitelenmiş kimi aydınlara karşı bir güvensizlik görüyoruz Tonguç Baba'da! Onun güvensizliğinin temeli neye dayanıyordu?

- **Hakkı Tonguç**'un güvensizlikle ilgili açıklaması Milli Eğitim Bakanlığı mensupları arasında iş arkadaşlarıyla kurduğu münasebetin bir gerçeğidir. Hakkı Tonguç gerçeğin peşinde bir insandı. Fakat Bakanlığın türlü kararlarına, bölümlerine işleri düşen insanların aydın hüviyetlerine sığmayacak kadar konular ortaya atılmıştır. Geniş bir deneme sonucunda Hakkı Tonguç bu inanç olgusuna varmıştır.

- Sayın Hocam, Tonguç Baba'yla dostluğunuzun ve arkadaşlığınızın çok eski olduğunu biliyoruz. Onunla tanışmanız nasıl oldu? Ve dostluğunuz nasıl uzun yıllar yaşadı? Lütfen bunu açıklar mısınız?

- Hay hay... 1923 yılında, Mustafa Kemal **"Harp bitti, yedek subaylar kendilerine iş bulsunlar"** deyince, Topçu Talimgâhının takım komutanı olarak ben de işsiz kaldım. Elimde 1920 yılında Edirne Öğretmen Okulu'nu bitirdiğimi gösteren belgem vardı. Milli Eğitim Müdürlüğü'ne gittim ve iş istedim. Beni eski **Foça Merkez İlkokulu** öğretmenliğine sekizyüz kuruş maaşla atadılar. Benim atandığım okuldaki kadro, adlarını söylemeyeyim bugün yaşayan ailelerine dokunabilir, sarıklı insanlardı, okumasız insanlardı, dine bağlı insanlardı! Onların arasında yalnız ben öğretmen okulu çıkışlıydım. **Foça**'daki birtakım olaylardan sonra beni **İzmir Hakimiyeti Milliye İlkokulu**'na atadılar, 1925 yılında. 1926 yılında da beni ilköğretim müfettişi olarak görevlendirdiler. Ben o yıl ikinci sınıfı okutuyordum. O günlerde okuldan ayrılırken **Nejat** adlı bir öğrencim bana sokularak **"Seni müfettişliğe çağırmışlar, bunun nedenini biliyorum ben. Sen bayrağına çok saygılı bir insansın!"** dedi. Bu insan **Nejat Eczacıbaşı**, şimdi yaşıyor, ona sorabilirsiniz. Beni Aydın İlköğretim Müfettişliğine atamışlar. Gider gitmez bana verilmiş olan köyleri, ilçe okullarını gezdim. **Yatı Okulları** diye anılan bir okul bünyesi vardı, köy çocukları için. Fakat o okullarda okuyanlar köy çocukları değildi.

Aydın insanların, memurların kayrılmış çocuklarıydı okuyanlar. O tarihte bunlarla, bucak müdürüyle savaştım. Bucak müdürü bana sarılarak **"Ben de senin düşüncendeyim, fakat bunlar hep yukardan Manisa'dan, Aydın'dan geliyor ve biz de buraya yerleştiriyoruz"** dedi. Asıl köy çocukları gelemiyorlardı. Ben bu savaşımı verirken çevrede bir tepki oluşmuş bana karşı. İzmir Milli Eğitim Emiri Fuat Bey oluşmuş tepkiden beni korumak için, Balıkesir'e atamış beni! Fuat Bey batı kültürüyle yoğrulmuş aydın bir insandı. Balıkesir'e gittim. Susurluk Sındırgı ve Kepsut ilçelerinde müfettişlik yaptım. Oralarda çerkezlerle karşılaştım. Ve o insanlarla vatandaşlık duygusu içinde içli dışlı oldum. Evlerine konuk oldum, yemeklerini yedim. Sındırga'da karasakallı, uzun boyl u bir adam çıktı karşıma. Çantamı karıştırmış. Ekmekle peynirimin çantamda olduğunu görünce **"Cumhuriyet Hükümeti'nin ilk insanı buraya gelmiş, ben bundan haberliyim, ben size ortak olacağım, sizin yemeğinizden yiyeceğim. Çünkü buraya gelenler bizden kuzu kesip yedirmemizi beklerler. Ben ilk kez bir Cumhuriyet müfettişinin yemeğini tatlı tatlı yiyip zevk alacağım"** dedi. Ayrıca hiç unutamadığım bir gerçeği de söyledi bana: **"Eğer bektaşiler olmasaydı, o softalar bir bardak suyu bize bir mecidiyeye satacaklardı. Sizin bu uğraşınız bizim anlayışımıza uygundur".** Balıkesir'de yalnız bir tepkiyle karşılaştım. O tepkinin mahiyeti şuydu, derslere giriyor, not tutuyordum. Girdiğim sınıflar Balıkesir'in merkez sınıflarıydı. Orada birkaç gazete çıkıyordu. O gazetelerde bir öğretmen hareketi olarak, sınıfta öğretmenlerin onurunu incitir şekilde not tuttuğum belirtilmişti. O şikayeti okur oku-

maz, istifa dilekçemi verdim, sonucu beklemeden İzmir'e döndüm. Milli Eğitim Emini, Balıkesir köylerindeki öğretim ve okul durumlarını bildiren raporlarım üzerine yazdığı bir **"Aferin"** cevabında **"Raporlarınızı okudum. Derhal gereğini yapıyorum. Görevine devam et"** diyordu, fakat bu olay sonunda orada müfettişlik yapamayacağımı anladım ve istifamı verdim. 1927'de **İzmir İnönü İlkokulu** Başöğretmenliğine atandım. Bu arada **Ankara**'da ilköğretim müfettişleri için bir kurs açılmıştı. Bu kursa Balıkesir müfettişi olarak katıldım. **İhsan Bey, Haydar Bey** gibi İstanbul Öğretmen Okulu hocaları vardı. Bize, Birinci Dünya Savaşı'nda geri kalmış öğretmenliği pedagoji bakımından yenileşme dersleri verdiler. Sarı defterlere yazarak hem dinledik, hem de öğrendik. Ayrıca uygulamasına girişmek üzere hazırlandık. Bu kurstan sonra İzmir İlköğretim müfettişilğine atandım. O sırada **Rahmi Balaban**'ın başkanlığında beş arkadaş Cenevre'ye Milletlerarası Eğitim Kongresine gönderildik. O beş kişinin içinde **Nuretin Oyma, Hazım Kültür** ve daha başkaları vardı. O günlerde yeni harflerle yeni bir kitap bastırılmıştı. O kongrede, Türkiye'nin yeni bir alfabeye geçiş yaptığını bildirdik. Herkes ilgilendi ve bunu bir Türk eğitim hareketi olarak benimsediler. Ondan sonraki sürede de 1926 yılının müfredat programını ilkokul çocuklarının ve öğretmenlerinin uygulamalarıyla yoğurduk. Bu müfredattan din dersleri kaldırılmıştı. Bu müfredatı yaşadığımız yerin çevresine, taşına, toprağına, insanına, suyuna, havasına göre bir uygulama içindeydik. Bu yoğun çalışmalarımız sırasında Atatürk'e karşı girişilmiş olan İzmir suikastından kahrolduk. Yine de çalışmalarımızı sürdürmüş, her gün dersten sonra iki üç saat okulda kalarak program üzerinde çalışmıştık. 1933'de **Ankara**'da bir sergi açılacaktı. O sergiye İzmir Milli Eğitiminin uygulamalarını taşıyan müfredatın ünite sonuçlarıyla geldim. Okul Müzesi **Hakkı Tonguç**'un emrindeydi. Onun tek çalıştığı yerdi orası. Onun yardımcısı da eğretiydi, yani gelip geçen insanlardı. Müzenin bütün yükü onun omuzlarındaydı. Orada bulunduğum sürece yollara asılacak olan panellerin sloganlarını arattı. Ben de o sloganları Atatürk'ün Büyük Nutkunda geçen konulara bağlı olarak seçtim. Bu seçişim İhsan Sungu'nun ki o Talimve Terbiye Başkanıydı ve öteki insanların dikkatini çekmiş, kim seçiyor bunları diye sormuşlar. 1933'de Onuncu Yıl günlerinde Hakkı Tonguç'la Okul Müzesinde başlayan ilişkimiz, aynı yılın yaz aylarındada sürdü. Seyyar bir okul sergisi açılmıştı. Bir katara bağlı üç vagonluk bir sergiydi bu. Bu sergiyle Anadolu'yu dolaştık. Ve dostluğumuz böylece gelişti Hakkı Tonguç'la...

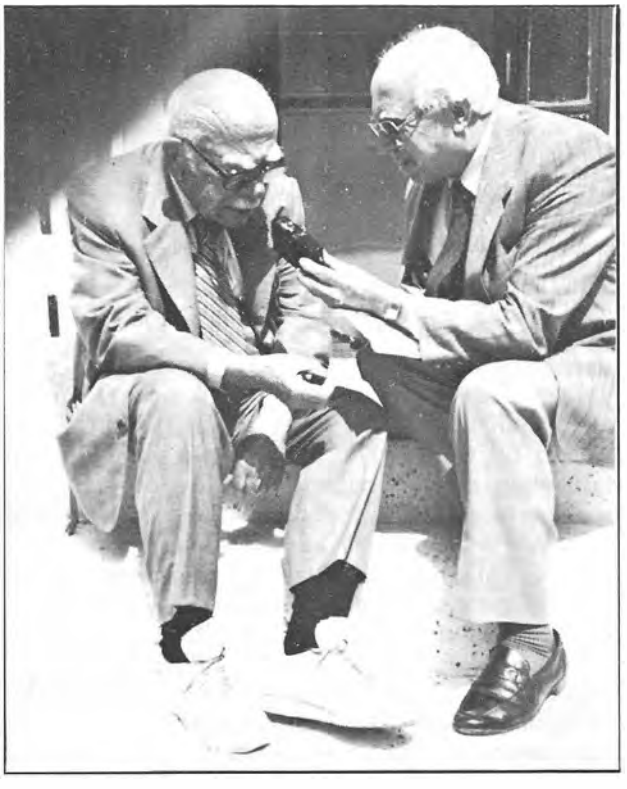

- Tonguç Baba, size 12.08.1937'de yazdığı bir mektupta "İzmir'de ve Eskişehir Mahmudiye'de senin pek hoşuna gidecek birer Köy Enstitüsü açıyoruz" diyor, Köy Enstitüsü düşüncesi sizde de var mıydı? Nasıl oluşmuştu bu düşünce?

- Ben Hakkı Tonguç'un rahlesinde, Hakkı Tonguç'un karşısına geçip oturup dinlemek suretiyle Köy Enstitüleri konusunu duymuş ve oradan başlamış bir insanım. Benim bir düşüncem yoktu. Yalnız biz İzmir'de ve başka yerlerde köy konuları üzerinde, toprak reformu üzerinde, köylülerin örgütlenmeleri üzerinde kongreler yapıyorduk, kitapları da vardır onların elimde şimdi. Orada işlenmiş olan konulardan köy konusu asıl olduğu için 1933'de, 1933'ü sürdüren yıllarda biz yer yer ilköğretim müfettişleri, başöğretmenler, öğretmenler oturur, okullarda bu konuları işlerdik. Ama Köy Enstitüsü diye bir kavram yoktu bende.

- Tonguç Baba'nın, Edirne'deki Eğitim Kursu'ndaki çalışmalarınızda kurs kadronuzu oluşturmada sizi son derece özgür bıraktığı anlaşılıyor. Onun size karşı olan bu sonsuz güvenini nasıl değerlendirdiniz?

- Siz, Türkiye'nin eğitim tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı denilen kurumun köy insanlarına yaklaşmak, onlarla düşüp kalkmak şeklindeki bir kararı karşısında nasıl olumlu bir ruh taşırsınız, ben de o günlerde böyle bir kurumun eğitim şefi olarak bir cümle kullandım: "Edirne Karaağaç Kursu'na ben geldim". Benden başka kimse gelmemişti. Bir bavulumla gelmiştim. Başka bir şeyim yoktu. Kurs dediğimiz yer bir kışla mahiyetinde binaları taşıyordu. İnsanları gördüm, gelmiş insanları!.. Avlusunda, kapısının önünde, dışarıda, onlar bir adam bekliyorlardı. Ben onlara "Hoş geldiniz" dedim, onlar da bana "Hoş geldiniz" dediler. Ve ben "Bu iş için geldim" deyince gözleri parıldadı. Beklentilerine kavuşmuş insanların bütünlüğü oluştu aralarında. Köylüler birisinin kendilerine sahip çıkmasından bir güven havasına girdiler. Bu köylülerle senlibenli bir öğretmen psikolojisiyle düşüp kalktığım için onların söylediklerini, onların yaptıklarını Hakkı Tonguç'a duyurunca bu münasebet Hakkı Tonguç'la bir başlangıç oldu eğitimde.

- Yine Tonguç Baba'nın size yazdığı bir mektupta kurs kadrosunun seksen veya seksen beşte bırakılması, eksiğinin de kadınlarla doldurulması istenmiş. Kurstan geçen kadınların da köy kadınını eğitimde görevlendirilmesi düşünülmüş. Buna ilk kez size yazılmış bir mektupta rastladım. Bu olgu denendi mi?

- Sizin anlattığınız bu olgu, Edirne Karaağaç Eğitim Kursu'na ait değildir. Bu olgu Kızılçullu Köy Öğretmen Oku-

lu'nun yeni kurulmaya başladığı günlerde Kızılçullu'da açılan kursun olayıdır. Ve bu kadın eğitim hareketinin başlatılmasının mektubu da şimdi benim elimde vardır. "Kardeşim Ferit" diye başlar, "Sizden şimdi yeni bir şey istiyoruz" der ve Saffet Arıkan'a ait bir fikri ortaya atar. Erkek eğitmenler gibi kadın eğitmenler de yetiştirmek!.. Onların da eğitimden nasiplenmesini sağlamak için imkan var mı? Bu işin üzerine düşebilir misiniz? Bir netice alabilir misiniz? diye yazılmış bir mektuptur o...

- Tonguç Baba'nın yine size yazdığı bir mektupta, güçlü çalışma arkadaşı bulmada güçlük çektiği anlaşılıyor. Onunla sürekli bir iş arkadaşlığına nasıl ulaştınız?

- Ben şimdi sizin sorunuz üzerine kendi gelişme ve münasebetlerimizin ilk işleyişine cevap verebilirim. Biz Anadolu İhtilali'nin öğretmen okulu iki insanıydık. Hakkı Tonguç da öğretmen okulu mezunudur, ben de!.. İkimiz de bu davanın, bu kavganın, bu dövüşün içinde bulunduk. Bu içinde bulunduğumuz dava insanları benliklerinden sıyırıyor ve pisliklerine bulaştırıyor. Biz bu potada birbirimizle kaynaştık ve bu münasebetimiz 1959'a kadar sürdü...

- Ankara gibi bir kentte herkesin balolarda, gazinolarda ve pastanelerde zaman tükettiği günlerde, Tonguç Baba'nın sürekli iş içinde olduğunu size yazdığı mektuptan anlıyoruz. Onun çalışma düzeni nasıldı? Onun çalışma düzenine uyumda güçlük çektiğiniz anlar olur muydu?

- Hakkı Tonguç, Okul Müzesi denilen yerde hem okul müzesini yönetiyor, hem de İlköğretim Genel Müdürlüğü görevini yürütüyordu. Onun çalışmalarında saat, şu veya bu istek geçerli değildi. Hakkı Tonguç, ben gelinceye kadar, bana rastlayıncaya kadar, müfettiş olarak, öğretmen olarak, memur olarak yanına bir çok kişiyi almıştı. Fakat onların hiç birisi kalıcı bir çalışma oluşturamamışlardı. Bunlar orada, Hakkı Tonguç'un gece dahi Ferit filan diye seslendiği zaman cevap alabileceği bir kimse olamadıkları için beni başından sonuna kadar yanında alıkoydu. Kendisine "Senin muavinin kim?" diye sorarlardı. Şube müdürü olarak benden başka bir Hıfzırrahman Raşit vardı, bir Hayrullah Örs vardı, bir Fuat Baymur vardı. Ben Hayrullah Örs ayrılınca o göreve gelmiştim. Göreve başladığım zaman, köy eğitimi bakımından ne köyler, ne ilçeler, ne de iller bir şubeye bağlı değildi. Yapılan şey ortadaydı. Fakat ben işe başladığım zaman ilk düşündüğüm şey köy eğitimiyle ilgili bütün işleri tek kanalda yoğurmak, o kanalda bir akım sağlamak!.. Bunu yaptım. Hakkı Tonguç, bana bunu böyle yap diye bir hazırlık yapmamıştı. Hakkı Tonguç şuraya buraya gider, ben yalnız kendim meşgul olurdum bunlarla. Köy işlerini üçüncü şubenin işi haline getirdim. Ve Hakkı Tonguç'a "Senin muavinin kimdir?" diye sordukları zaman, orada birlikte olduğumuz için, bana dönüp beni işaret ederdi. Yani Hakkı Tonguç, öteki şube müdürlerinin gocunmamaları için bana "İlköğretim Genel Müdür Muavini" diye bir etiket vermedi.

- Onun mektuplarında sık sık rastladığımız bir izlek (tema) var: Yeni insan tipini yaratmak! Bununla neyi amaçlamıştı? Köy Enstitüleri yoluyla buna ulaşabildi mi?

- İyi tip insanlar deyince, onun öyle parça buçuk işleri yoktu. Hakkı Tonguç bu işe John Dewey hareketinden itibaren başlamıştır. 1925 yılında Amerika'dan gelen John Dewey'in köy eğitimiyle ilgili raporu vardır. Bu rapor hiç kimsede sahiplik, yandaşlık uyandıramadı. Fakat Hakkı Tonguç bu köy meselesini John Dewey'nin Türkiye'ye has uygulama fikirleriyle hazırlığını yapa yapa bu sorduğunuz sorunun cevabına geldi.

- Eğitmen kursları çalışmalarınız süresince sizden yansımış işlerden Tonguç Baba'nın çok mu çok mutlu olduğu anlaşılıyor. "Yahu siz orada aldınız yürüdünüz be Ferit" derken, size karşı olan duygularındaki sıcaklığı duyumsadım içimde. Siz ne dersiniz buna?

- O sıcaklık, köy insanlarıyla bağdaşmanın kursta canlanmasıyla ve o canlanmanın çevredeki etkisiyle katmerleşerek ulaşılmış bir şeydir.

- Tonguç Baba'da sonsuz bir köy ve köylü sevgisinin oluştuğunu anlıyoruz. Siz 1939'da yazdığı bir mektupta "Köyün kenarına munevver insanın mezar taşı dikilmedikçe bu işler kökünden halledilemez" der. Ondaki bu yüce duygu düşünceyi neye bağlıyorsunuz? Onun salt köylü oluşuna mı? Yoksa yetişmesindeki değişik unsurlara mı? Bütün bunların ötesinde ülke kalkınmasının köyün kalkınmasıyla mümkün olabileceği inancına mı?

- Bu sorunuza şu kesin yargıyla ses veriyorum, konuşuyorum: Hakkı Tonguç basit bir insan değildi. Devlet örgütünü dahi bir amaca göre kullanıyordu. Hakkı Tonguç'un ufku ve varacağı yer kafasında hazırdı. Bütün bu hazırlıkların çelmelerini hissedip duruyordu. Memurdan gelen, mütegallibeden gelen çıkarına ters düşünce tepkisini gösteren küçük büyük insanların kendisinde yarattığı bir kesin çözüm fikridir diyorum, **Cumhuriyet fikri**!..

- Tonuç Baba, Arifiye Köy Enstitüsü Müdürü Süleyman Edip Balkır'a yazdığı bir mektupta "Bu müesseseleri klasik okullara benzetmemek için elinden ne gelirse hepsini yap" der. Onun alışılagelmiş okul tipinden son derece tedirgin olduğu anlaşılıyor. Köy Enstitülerindeki eğitim izleğinin amacı neydi?

- Evvela şunu bilmeniz lazım, bir program yoktu. köy Enstitülerinin yasal başlama tarihi 1940'dır. Fakat 1940'tan önce 1939'da, 1938'de, 1937'de Kızılçullu'dan başlayarak, Kastamonu'da, Eskişehir'de köy öğretmen okulları şeklinde müesseseler kurulmuştu. Bu müesesselerin kuruluşunun seyri içinde Nafi Atıf Kansu gibi, Saffet Arıkan gibi ve ona benzer bir çok batıda yetişmiş, Moskova'ya gitmiş, Almanya'ya gitmiş, Amerika'ya gitmiş insanların getirdikleri fikirleri de dinleyerek, eserler okuyarak, çok okuyarak ve yazarak bu geniş ufka, devlet ufkuna, **Cumhuriyet devleti ufkuna varmış bir insandır.**

- Köy Enstitüleri kısa sürede gelişimini tamamlayıverince ülkenin üst bürokratlarıyla kimi milletvekillerinin çok tedirgin oldukları anlaşılıyor. Bunun nedenini açıklar mısınız?

- Bunun nedeni, Köy Enstitülerinin uygulama çalışmalarından doğuyor. Okul yapmak, bu okullarda iş hayatını canlandırmak, toprak işleriyle uğraşmalarını sağlamak, tapulu toprağı okula bağlamak... Ve buna benzer ihtiyaçlar muhtarından valisine kadar herkesi rahatsız ediyordu. Çünkü Hakkı Tonguç bütün bu makanizmayı devlet gücüyle, kendi gücü yetmezdi, oldurmaya çalışıyordu... Bütün bunlar onların tedirginliğine neden oldu...

- Köy Enstitüleri izlencelerinde çok bilen insan yerine; yapan, yaratan ve üreten insan tipini yaratmanın amaçlandığını biliyoruz. O günlerin güç koşullarına karşın bu nasıl gerçekleştirildi?

- Size bu Köy Enstitülerinin programı yoktur dedim. Bu sorunlar kendi bünyeleri içinde, Hakkı Tonguç'un haftada bir, hiç olmazsa onbeş günde bir uğrayarak arkadaşlarından aldığı fikirleri hep beraber formüle ederek vardığı sonuçlar vardır. O vardığı sonuçları program yerine koyarak uygulamaya gitmiştir.

- Köy Enstitülerinin bir temel amacı da köylüyü köleliklerin her türlüsünden kurtarmaktı. Bunda başarılı olundu mu?

- Çok çatışıldı!..

- Köy Enstitülerinin kuruluşunda CHP'nin kuşkusuz desteği vardı. 1946 seçimlerinden sonra desteğini geri çekmeğe, gelişme hızını durdurmaya çalıştığını görüyoruz. Neden bu denli ters bir çelişki içine girdi bu parti?

- Size bu çelişkinin özünü söyleyivereyim: "Elveda Reşat" diye bir yazı var bende. Bu yazı Milli Eğitim Bakanı sıfatını taşıyan Reşat Şemsettin Sirer'in dinci bir şair karşısında içten içe ne durumlar aldığını gösteren bir belgedir. Yani 1946'ya kadar devam eden uygulamada alınan mesafe, yürünen yol, hür Cumhuriyet düşüncesi, idesi Mustafa Kemal anlayışıydı. Fakat 1946'da bakanlık makamına oturanlar dahi gizliden gizliye dini değerin peşine düştüler, sonuç budur!..

- Reşat Şemsettin Sirer Köy Enstitülerinin gelişmesini engelleyenlerin başında gelir. Onunla da yetinmez, zaman zaman Tonguç Baba'ya saldırır. Bir Köy Enstitülü yazarımızın yapıtında R.Ş. Sirer, Tonguç için "O köy çocuklarına sıçmayı öğretmeden, okumayı öğrettl" der. Bu denli öfkenin nedeni nedir?

- Ben size daha başka bir şey söyleyeyim: Reşat Şemsettin bir ilke taşımıyordu. O bir ihtiras adamıydı. Ve Hitler zamanında Almanya'da yetişmiş, yoğrulmuş bir insandı. Bu Reşat Şemsettin Köy Enstitülerinin yıkıldığı gün "Bu iş benim nişanlımdı, benim elimden aldılar bunları. Ben bunların yerine şimdi yeni bir şey koyacağım" der. Ve Eğitim Enstitüleri diye bir konu üzerinde "Benim eserim" diye çalışmaya başlar. Köy Enstitülerinin kuruluşuna büyük emeği geçmiş insanların genel müdürlükte, şube müdürlüklerinde bir gün daha kalmalarına katlanamayan Reşat Şemsettin "Bunların beynini ezeceğim, bir an evvel buradan temizleyin onları" der.

- Tonguç Baba'nın kişisel yönetim biçimlerinden ığrendığını, O yönetime katılanların arasında sorumlulukların paylaşılmasından yana tavır koyduğunu biliyoruz. Bu anlamda sizinle sorumluluk paylaşımındaki tavrı nasıl olurdu?

- Hakkı Tonguç, işini denetimden geçirmeden yürütmezdi. Rutin işlerde imzası devamlıydı. Fakat konu ilkelere, problemlere rastlayınca onu tartışır, konuyla bütünleşir, sonra da Hasan Ali Yücel'e sunardı.

- Tonguç Baba'nın bir büyük özelliği de insana karşı kaba davranışa, dövüp sövmeye, kısaca şiddete karşı oluşudur. O bütün çalışmalarında bu özelliğini korur muydu?

- Hakkı Tonguç Bulgaristanlı'ydı. Bulgaristan insanlarının yaşama şartlarını ve ailesinin içinde bulunduğu eğitimsel ve sosyal çıkmazları tepkilerle benimsemiş, ailesini Türkiye'ye getirmiştir. Hakkı Tonguç'un bütün uygulamalarında Bulgaristan'daki Türklerin, Bulgar insanına göre baskı altında eğitimden yoksun kalmış olmaları, kendi aile fertlerinin dahi bu düzen içinde, bu bünye içinde cevaplarını kesin olarak bildiği için bu tepkileri göstermiştir.

- Değerli Hocam, adınızla anılan "Düşün ve Sanat Ödülü"nü neden kurdunuz? Bu ödülle amacınız nedir?

- Bu ödülü kurarken Köy Enstitüsü insanlarından arkadaşım olanlara, düşünce birliğini taşıdığım insanlara danıştım. "Kötüye gidiyor işler, laik eğitim ölüyor, buna karşı bir şey yapalım" dedim. Kendileri bana hak verdiler. Ve kendilerinden bir kitap, bir iş beklediğimi ilettim onlara. Ben kitap deyince Reşat Nuri'nun çevirdiği "Hakikat" diye bir kitabı anımsardım. Katoliklerle laiklerin savaşımını içeren bir romandı o! Onu 1928'de okumuştum. "Böyle bir kitap sipariş edebilir miyiz?" diye sordum. "Hayır Hocam, ısmarlama kitap olmaz" dediler. Ve sonunda işte bugün yeniden mutluluğunu yaşadığımız "Düşün ve Sanat Ödülü" diye kendi gücümüz ölçüleri içinde bu ödülü oluşturduk...

- Yanıtlarınız için içten teşekkürlerimi, gönül dolusu saygılarımı sunuyorum size değerli Hocam...

- Ben de bu güzel söyleşi için size teşekkür ediyorum...●

ortaköy'de zaman...

● İsmet Kemal KARADAYI

Adam, kimi yasaklanmış etkinlikleriyle sevmişti burayı. Yine de, İstanbul'un "köy"lerinden biri olan bu bölgeyi öyle çok tanıdığı söylenemezdi.

Taksiden inip yürüdü.

Saatini ileri almayı unutmuştu. Toplantı için daha erkendi.

Çevresine bakındı:

- Ooo, dedi kendikendine, çok ilginç!.. Askıda koca bir Boğaz Köprüsü. Ona doğru uzanmış kesik bir anayol. Denize eğri büğrü yürüyen dar sokaklar. Arada,duvarları "modernize" boyanmış bir cami. Hemen karşısında, oldukça "nostaljik", ıssız bir kilise...

Kitaplarını dağıtımcılardan, vitrinlerden çekip duvardibi tablalarına döken ozan dosta uğramayı düşündü. Aradı, buldu. Sevinmişti dost. Orada birkaç da fotoğraf çekti.

- Sana yeniden döneceğim. Şöyle bir...

- Güneye, denize doğru.

- Çantam kalsın.

- Kalsın.

"Çantam" dediği, ortaboy bir taşıyıcı. İçinde güncel yayınlardan birkaçı, kitap, ilaç, bitmemiş yazı çalışmaları, kağıt, kalem, fotoğraflar, ayna, tarak, tırnak makası var. Gidilen her yere taşınır, oralarda unutulmaz...

Ne çok cıncık boncuk, küpe yüzük, broş bilezik, kolye tesbih, kilim heybe, yama takı, minder yastık... Ve, bakır, iplik, kabuk, dantel, ipek, cam.. Her yan tıklım tıklım...

Sergilerini yeni yeni açmaya çalışanlar. Ortak anlayışlar. Sıkışık düzenlemeler...

Satıcıların hemen tümü, blucinli, kotlu, cıvıl cıvıl. Ve hemen de belli oluyor, ya üniversite öğrencisi, ya lise bitirimli, ya da yeni evli... Alıcılar arasında ise sarışın, uzun boylu turist kadınlar ile onların renksiz, çirkin erkekleri dikkati çekiyor...

Islak ve puslu hava, yerini güneşli, ılık, capcanlı bir öğlenarasına bırakıyor.

Adam denizi de görmüştü artık, tüm genişliğiyle.

Yine içten içe:

- Çalışan şu insanlar sevgilerin, umutların... deniz ise aşkların, özgürlüklerin simgesidir, dedi...

Bir kez daha kendine geldi, kendini buldu adam... Artık, o çok büyük "şey"leri biryerlerde unutulmuş kentlerden birindeydi. Kurultay'ı anımsadı. "İkinci bölüm tartışmaları"nda konuşacaktı.

Şurda zakkum ve söğüt ağaçları. Şurda süs çiçekleri, yapıncaklar. Midye, insan... Çınar ağacı sonra, şurada.. Şuralarda bakın, ne güzel, nasıl diri, kırmızı gagalı gelin güvercinler, çığlık atarak uçuşan aç gözlü martılar...

Hamburger, yengen, pepsi, simit ve haşlanmış mısır çok satılıyor da balık yine "lüks", masalarda.

- "Ekmek arasına geel"!..

İkinci kez üstledi:

- Votka, roka, badem. Soda ve birkaç parça limon lütfen...

Saplantı mı? Hep atları ve denizi düşünüyordu.

Birden:

- Evler sokaklarla, dedi.

Hay dilini eşek arısı soksun. Tam da sırası mı?

- Paçanganız hazır!

Hay dilini eşek arısı soksun emi, bay garson...

Boğazın hızlı akan cam göbeği suları. Bir çocuk bahçesi. Yanyana iki kokareç arabası. Öpüşen iki genç. Balonlar. Küçük yaşta ayakkabı boyacıları. Sinik, küçük otolar...

Adam, gerçekten ciddi, üstlendiği göreve dönmeliydi artık...

- Dostlar! Bir iken çoksunuz. Çok iken dışlamak, dışlanmayı getirir. Öyle ise birlik olun, gerçekleri birlikte alkışlayın... Susmayın, suçsuz olanları savunun, yılmayın... Çağ bizimledir. Bizler her alanda çağdaş olabiliyor, öyle davranabiliyor muyuz, ona bakalım. Sevgilerle...

Tansiyon!..

- "Biraz..." diyen kadın arkadaşını bekleyemiyecekti. Adam, evine telefon etti. Oldukça geç kalınmış Ortaköy saatlerinde, "her gün" için simge bildiği o geleneksel "bin yıllar"a ulaşmak istiyordu...●

sezeryan

Subutay HİKMET

Dere kenarında
Ve cevizler altında
Uzanıp yattım mı
Dört elle sarılıyorum
Eşekdikenlerine
İncitmiyorlar parmaklarımı hiç
Doğa dölleniyor kendi kendine

Nöbet sancılarım sıklaştı yine
Hayır bekleyemem
Hem cenin ölür hem ben
Bir şak yapıyorum hemen
Bu şiir oluyor gelen

Baştan ayağa meme kesiliyorum
Veriyorum kendimi şiirin ağzına
Mutluluk bu mu
Bu mu evren
Yavrusu kuzguna anka...

dil bir egemenlik aracı mıdır /2

● Orhan ÖZDEMİR

Dil, sosyal gerçekliğin bir kılavuzudur[1]. Bu sosyal gerçeklik, bir toplumdaki egemenlik durumunu içerdiği gibi, uluslararası egemenlik durumunu da içermektedir. Tarih egemenlik savaşlarıyla doludur. Toplumlar arası egemenlik savaşları dillere de yansımaktadır. Egemenlik savaşları sürecinde kimi dillerin kutsallaşarak yayıldığı, kimi dillerin yok olduğu, kimi dillerin de yok olmasalar bile bir varlık gösteremedikleri, ancak bir toplumun kimliğini belirlemekle kaldıkları görülmektedir.

Jouhy, Landsmann'ın egemen ülkelerin dilinin yayılacağı, ancak egemenlik altındaki ülkenin dilinin de etkili olabileceği görüşüne yer vermektedir[1]. Egemenlik altındaki ülkenin dili etkili olsa bile, bu durum egemenlik ilişkileri sosyal gerçekliğine ters düşmemektedir. Burada gözönünde bulundurulması gereken nokta, egemenlik altındaki ülkenin kültür birikiminin ne düzeyde olduğudur. Çünkü egemen toplum ya da egemen ülke, egemenliğini ancak üretilen çağdaş değerleri kullanabildiği sürece sürdürebilir. Bu tanım, sırf ulaslararası egemenlik ilişkilerinin değil, aynı zamanda tek tek ülkelerdeki egemenlerin varlıklarını sürdürmelerinin de önkoşuludur. Her yönetim, ister istemez bilgiye gereksinme duyar; istenen bilgi ya da değerler kendi ülkesinde yoksa onları başka ülkelerden edinme yolları araştırır. Bu amaç için, egemenliği altındaki toplumun dilini ve değerlerini kullanmaktan da vazgeçmez.

Eski Roma, güçlü bir devlet olduktan sonra, Yunan kültürüne yönelmiştir. Savaşlardan utkuyla çıkmış Roma'da Yunanca, okur yazar kesiminin dili olmuşsa, bunun nedeni, Yunan klasiklerinin onların dilinde felsefi, bilimsel ve yazınsal bir değer yaratmasıdır. Çünkü Yunanca o dönemde hemen hemen tüm Akdeniz çevresinin kültür birikimini içinde taşıyordu. Roma'da Yunancayı geçici bir dönem için egemen dil durumuna getiren de bu özelliği olmuştur. Zamanla Roma'nın egemen sınıfları Latinceyi aynı derecede anlamsal yüksekliğe çıkarmışlardır[1, 2]

Daha sonra Latince, Roma'nın egemenliği altındaki ülkelerde etkili olmuştur:

"Latince Galceyi, dilbilim açısından "yüce" bir dil olduğu için -ki hiçbir dil yüce değildir, ancak bu sözde yüceliği kanıtlamak için ideolojik yaklaşımlar vardır- söküp atmamıştır; Galce, Roma askerleri Gal ordusunu yendiği için atılmıştır. Öte yandan, Roma Devleti Galler ülkesini uzun zaman işgal altında tutabildiği için... sarsılmıştır. Sonuç olarak Galce, Latincenin kurbanı değil. "Roma emperyalizminin" kurbanı olmuştur[3]

Jouhy'e göre, egemen diller her zaman egemen toplumların ve egemen sınıfların dilidir. Latince Roma İmparatorluğu döneminde, Arapça da Halifelik döneminde yayılmıştır. Yayılan dillerdeki en belirleyici özellik, o dillerin yazı dilleri oluşudur. Yazı dilleriyle bilgi saklanabilmekte, bireyden bireye, toplumdan topluma kolayca aktarılabilmektedir[1].

15. yüzyılın sonlarına doğru Batı'daki feodal düzen giderek çözüldü. 15. ve 16. yüzyıllardaki bilimsel gelişmeler bu çözülmeyi hızlandırdı. Kilise ve krallığın egemenlik yapıları arasındaki çelişkilerden de yararlanan Avrupa kentsoylusu,toplumsal açıdan olduğu kadar, dilsel açıdan da etkisini gösterdi. Daha önce ulusal dillerde eğitim sözkonusu değildi. Çok az sayıda kişi Latince okuyup yazabiliyordu. ulusal dillerin önem kazanmasıyla, Latinceden ulusal dillere yapılan çeviriler de yoğunlaştı. Bir dönem eski Romalı seçkin bir grup Yunanca öğrenip Yunan klasiklerini Latinceye çevirirken, şimdi Avrupalı aydınlar, kültür adamları, Yunanca ve Latince klasikleri ulusal dillere çeviriyorlar, aynı zamanda ulusal dillerde özgün yapıtlar yaratıyorlardı. Avrupa kentsoylusu, Ortaçağın sonlarında ve Rönesans döneminde, ulusal dillerde o zamanki bilimsel, düşünsel ve hukuksal kurumları hazırladılar. Avrupa'nın kolonicilikte büyük adımlar atması bu kurumlarla olanaklı oldu[1].

Batı'nın sömürgeci ülkelerinin dilleri, zora dayalı sömürgeleştirme politikasının bir sonucu olarak, Afrika'nın hemen her ülkesine yayıldı. Bugün Angola'nın resmi dili Portekizce, çad'ın Fransızca, Ekvador'un İspanyolca, Gabon'un Fransızca, Gambia'nın İngilizce, Uganda'nın İngilizce, Gana'nın İngilizce, Gine'nin Fransızca, Mali'nin Fransızca, Kongo'nun Fransızca, Mozambik'in Portekizce, Nijerya'nın İngilizce ve daha birçok ülkenin resmi dill Fransızca ya da İngilizcedir[4].

Sömürgecilik, politik ve ekonomik çıkarlarına uygun olduğu ölçüde, egemenliği altında olanları eğitmek yoluyla yönetenler ve yönetilenler arasında ciddi bir ayrılığı gündemde tutuyordu. Eğitimi, sömürgecilerin çıkarları doğrultusunda ders veren misyoner okulları yürütüyordu. Portekiz'in Afrika'daki sömürgeleri için koyduğu yasada aşağıdaki hükümler yer alıyordu:

"Okullarda Portekizce konuşmak zorunludur. Okul dışında misyonerler ve yardımcıları da Portekizce

konuşmak zorundadırlar. Sırf din derslerinde yerli diller kullanılabilir."[5]

Eski Yunan ve Roma'nın kültürel kalıtlarına sahip çıkan Batılı ülkeler, düşünsel ve bilimsel alanlarda olduğu kadar üretim alanında da büyük adımlar atmayı başardılar. 18. yüzyılın sonlarında başlayan sanayi devrimi ile eski tip sömürgeciliğin yerini fabrika ürünlerine pazar bulma çabası aldı. Yeni pazar arayışı, daha çok pazara egemen olma anlayışını da yanında getirdi. Bu yüzden 1. ve 2. paylaşım savaşları çıktı. Ulusal bağımsızlık hareketleri doğdu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni sömürgecilik dönemi başladı. Bu dönemde çıkarlar uluslararası bir özellik kazanmakta, terminoloji dinsel görüntüden kurtulmakta ve modernleşmektedir. Üçüncü Dünya ülkelerinden; gelişmiş ülekelerin, bilimin, teknolojinin karşısında bulunan cehaletten söz edilmektedir. Gelişmiş ülkelerle gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkeler arasındaki fark, artık ekonomik ve teknolojik bir zeminde tartışılmaktadır[5].

Gelişmiş ülkeler, ekonomiye dayalı bu ilişkilerde, yine ekonomik çıkarlarının uzun süreli olabilmesi için, kendi kültürlerini gerektiği kadar yaymak eğilimindedirler. İşte bu noktada dil konusu gündeme gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkelerin istekleri bu noktada çakışmaktadır bir bakıma. Yani gelişmekte olan ülke, kalkınmanın, bilgiye ulaşmanın bir koşulu olarak gelişmiş ülkelerin dillerini eğitim - öğretim programlarına almak isterken, gelişmiş ülke de ekonomik çıkarlarını daha uzun süreli kılabilmek için geri kalmış ülkelerde kendi dilinin öğretilmesini, yaygınlaştırılmasını istemektedir. Gelişmiş ülkeler bu amaçlarından dolayı, pazar alanında olduğu gibi, dil alanında da gözle görülür bir yarış içindedirler. Kaldı ki, yabancı dil öğretimi ile ilgili yayınlar, çeşitli elektronik araç - gereçler yeni bir pazar alanı oluşturmuş durumdadır. Bugün İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusçanın yeryüzündeki dağılımı, gelişmiş ülkeler arasındaki güçler dengesini de ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, anılan ulusal dillerin uluslararası konumunun, merkezi iktidarların toplumsal, politik ve ekonomik güçlerine tam bir uyum gösterdiği söylenebilir.

Uluslararası egemenlik ilişkileri açısından üzerinde durulması gereken bir konu da, gelişmiş ülkelerdeki yabancı dil öğretimidir. Gelişmiş ülkelerde 1950 ve 1960'lı yıllarda, çağın gereksinmelerine meydan okuyabilmek için, insanların daha çok şey öğrenmesi gerektiği kanısı yaygındır. Çünkü bu ülkelerdeki ekonomik büyüme, sanayi devrimi, toplumdaki demokratikleşme çabaları eğitim - öğretim alanında yeni yönelimlere neden olmuştur. Sistemler arası yarış da önemli etkenler arasındadır. Eğitim ve öğretimdeki bu yeni yönelimlerde yabancı dil önemli bir rol oynamaktadır[6].

Yabancı dilin gelişmiş ülkelerin çoğunda önemsenen bir konu olmasına karşın, ABD'de farklı bir durum gözlenmektedir. Örneğin, 1915 yılında liselerde % 24,4 öğrenci Almanca öğrenirken, bu sayı 1922'de % 0,6'ya düşmüştür. Aynı ülkede 1960'lı yıllarda yabancı dil derslerinde belirgin bir gerileme olmuştur[6]. Bunun nedeni İngilizcenin bütün dünyada yazışma dili oluşudur. Öğrenciyi yabancı dil öğrenmeye yönelten önemli güdülerden biri, genel anlamda 'öğrenme' kaygısıdır. İngilizce bütün dünyada geçerli olunca, başka bir dil öğrenmeye gereksinme duyulmaz. Öğrenci, başka bir dili öğrenmese de kaybedeceği birşey yoktur. Aynı durum, tüm gelişmiş ülkelerde öğretilmeye çalışılan gelişmekte olan ülkelerin dilleri için de geçerlidir. Bir örnekle açıklamak gerekirse, Türkiye'de yabancı dil öğretimi / öğreniminin tutarlı gerekçeleri vardır. Bu gerekçeler, yabancı dil öğrenmede önemli birer güdü oluşturur. Ancak yabancı dil olarak Türkçe öğrenmek isteyen bir İngiliz ya da Alman öğrenci için aynı şeyler söylenemez. Dederding'in belirttiği gibi, müşterinin dili öğrenilmez[7]. Kuşkusuz bu açıklamalar, yaygın yabancı dil öğretimi / öğrenimi ile ilgilidir.

Sovyetler Birliği'nde yabancı dil öğretimi, genel öğretimin bir parçasıdır. Varşova Paktı'na üye ülkelerde Rusça yabancı dil olarak ilk sırada yer almaktadır. Öte yandan Sovyetler Birliği'nde Batı dillerinden İngilizce % 50 ile ilk sırada, Almanca % 25 - 30 ile ikinci sırada, Fransızca % 10 ile üçüncü sırada bulunmaktadır[6].

Avrupa ülkelerinde İngilizce yabancı dil olarak ilk sırada bulunduğu gibi, genellikle yazışmalarda da İngilizce kullanılmaktadır. Buna karşın, Fransa ve Almanya İngilizcenin bu üstünlüğünden rahatsızlık duymaktadır. Avrupa Topluluğu'nda da bu soruna ortak çözümler aranmaktadır. İngilizcenin topluluğun resmi dili olmasını isteyen görüşler de vardır. Avrupa Topluluğu'na üye ülkelerde öğrenilen yabancı dillerden İngilizce % 50 ile ilk sırada, Fransızca % 42 ile ikinci sırada, Almanca % 33 ile üçüncü sırada bulunmaktadır. Avrupa Topluluğu yetkilileri İngilizceden değil, İngilizcenin birinci dil olmasından korktuklarını belirtmektedirler. Avrupa Topluluğu'ndaki çalışmalar henüz İngilizce, Fransızca ve Almanca olarak yürütülmektedir[8].●

- Sürecek -

YARARLANILAN KAYNAKLAR

(1) Jouhy, E. : "Die Hochsprachen: Instrumente der Monolisierung oder der Dezentralisierung von Herrschaftsstrukturen in der dritten Welt", Sprachpolitik als Bildungspolitik, Geringhausen, J. und seel, P.C. München, September 1985, s. 66 - 106.

*(2) Erim, M. : **Latin - Edebiyatı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987.*

*(3) Calvet, L. J. : **Sprachenfresser, ein Versuch über Linguistik und Kolonialismus**, Das Arsenal. Verlag für Kultur und Politik GmbH, Berlin 1978.*

*(4) : **Ana Britannica, Dünya Ülkeleri**, 1987.*

*(5) Biermann, H. : **Sprachunterricht mit Ausländern**, Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, Reinbek bei Hamburg, 1975.*

(6) Sauer, H. : "Fremdsprachen für alle - Geschichte, Vergleich, Thesen", Kommunikation in Europa, Zapp, F. J., Verlag Moritz Diesterweg GmbH und Co., Frankfurt am Main 1981, 1. Auflage, s. 11 - 15.

(7) Dederding, H.M. "Federal Almanya'da Yabancı Dil Olarak Türkçenin Sorunları", Çağdaş Türk Dili, sayı 12, Şubat 1989, s.582.

(8) : Cumhuriyet Gazetesi, 12 Mart 1989.

öğretmenlerim

● Kezban ŞARVAN

- Yaşar Yörük'e Saygıyla -

Kıyı'da yayımlanan "Köy Enstitüleri'nin Yazılmayan Tarafları" yazı dizisini ilgiyle okuyorum. Yazıda anlatılan öğretmen - öğrenci ilişkileri öğrenciliğimde tanıdığım, hiç unutamadığım çok değerli öğretmenlerime olan göresimi artırıyor.

Gazi Eğitim Enstitüsü. Bir zamanlar çok değerli eğitimciler, sanatçılar yetiştirmiş. Yurdun her yöresinde bitimsiz bir beceriyle çalışmışlar. Kendilerini örnek alan binlerce öğrenciyi toplumun en güzel yerlerine getirmişler.

Yıl 1977. Dilediğim tek okula kayıt yaptırıyorum. umutlar daha giriş kapısındayken yıkılmak üzere. Eğitimin tüm birimleri o yıllardaki olaylarla sallanıp duruyor. Biraz eğitim, sonra süresiz kapatılma. Her yerde güvenlik güçleri var. Herkes kaygılı. Korku ve tedirginlik sürekli içimizde. Hava gergin. Güven duygusu yok, verimlilik yok, düşünce özgürlüğü yok. Sözler, davranışlar hatta anlamlı bir bakış kıvılcım olup yangını başlatabilir. Öğretmen öğrenci diyaloğu yok, dert dinleyip derman bulacak kimse yok. Can güvenliği şansa kalmış. Yaşamak için tek koşul: Çok duyarlı ve güçlü olmak. Herşeyin ayrımında olmak çok güç.

Veliler, yurt kapılarında, telefon başlarında sağlıklı haberler alabilmek için...

Okulu bitirmeye kararlı, herşeye göğüs geren bir avuç öğrenci. Görevini demokratça yapan, yapmaya çalışan örnek, eli öpülesi çok değerli hocalar..:.

Uzun kapanıştan sonra okul, eğitim ve öğretime yeni açılmıştı. Derslerde tat yoktu. Hocalar doyurucu değildi yoksa bize mi öyle geliyordu bilemiyorum. Aradaki kopukluk, yabancılık gözle görülecek kadar açıktı.

Dersliğin kapısından ince, uzunboylu, dalgalı saçlı, siyah çantalı bir öğretmen girdi. Öğretmeni dört gözle bekleyen öğrenciler saygıyla ayağa kalktılar. Bizi selamlayarak masasına geçti. Hepimiz istekli bakışlarla onu izliyorduk. Derslikte "çıt" yoktu. "Ders işlenecek mi?" Usumuzdaki tek soru buydu. Derse karşı büyük bir özlem içindeydik. İlkokul çocukları gibi her devinimini izliyorduk. Beyaz camlı gözlüğünü düzelterek kendini tanıttı: "Ben Yaşar Yörük. Kompozisyon öğretmeniyim. Bu dönem birlikte çalışacağız."

Dural yapısı, yumuşak bir sesi vardı. Yavaş yavaş, tane tane konuşması, içten yakınlığıyla tüm gönülleri kapladı.

Bir sevgi yumağı aramızda dolanıp duruyordu. Talip APAYDIN'ın **"Hırsız"** adlı öyküsünü inceleme çalışması, bizleri hocamıza daha çok yakınlaştırdı.

Değişik düşüncelerin çatıştığı bu derslik, onun dersine bir özdeşlik içindeydi. Diğer dersliklerde huzur bozucu şeyler olurken burada, bilgiden, sanattan, kültürden, güzel şeylerden konuşuluyordu. Söyleşi havasında geçen dersler bizleri gönendiriyor, içimizi kıpır kıpır kıpırdatıyor, ona layık olmak için birbirimizle yarışıyorduk. Sevgiden, iyilikten, yaşamın özünden söz etmek gücümüze güç katıyordu.

Artık hep o vardı: Derslikte, salonda, yurtta, yaşamın içinde. Örnekti, kanıttı, yaşama bağlılıktı, verimlilikti bizim için Yaşar YÖRÜK.

Ayaküstü bir söyleşide -hocamın aracılığıyla- Değerli Öğretmen - Şair Mehmet AYDIN'la tanışıyorum. Batı Edebiyatı dersine geleceğini söylemiş, kısa bir süre sonra da gelmişti.

Mehmet AYDIN'la dersler, çiçeklerle bezenmişti. İçimizi karartan şeyler şiirleriyle boğuluyordu. Hızlı yürüyüşü, etkili bakışı belleğimde daha canlılığını koruyor. Dinamik, sevecen, yaşam dolu...

Teksir makinesiyle ilk tanışmamı sağlıyor Değerli Hocam Halil İBAN. Acemiliğimden ellerim boyalandıkça büyük bir keyif duyuyor. Sevmediğim, sevemediğim Eski Edebiyatı sevmem için yoğun bir çaba sağlıyor. Tüm konuları, şairleri, yazarları tek tek, öğrenci başına teksir yapıyor, karşılıksız, edersiz dağıtıyor. Bu işi

yalnız değiliz

Bedrettin AYKIN

Kokusunu paylaştığımız o gülden
Ne çok çiçekler ürettik ne güzel
Dağıttık sonra ayrımsız hepinize
Uzatıp elimizi güzelleştik

Dudaklarımıza takdığımız o ezgiden
Ne çok türküler yaktık ne güzel
Aldık bütün suskunları koromuza
Ekleyip sesimize çoğaldık

Sıcaklığını taşıdığımız o sevgiden
Ne güneşler yarattık ne güzel
Kattık gecemize uyandık ayaklandık
Koyulduk birlikte bir ışıktan yola

Artık yalnız değiliz ne güzel
Bütün güzellikler bizimle

büyük bir özveri içerisinde sürdürüyor.

Teksir makinesi başında yapılan söyleşiler imgeleyemediğim bir dünyanın kapılarını aralıyor. Kırlaşan saçlarında yaşamın zorluklarını değil, umutlarını görüyorum. Zor koşullarda, öğrencileriyle birlikte yoğun uğraşı içinde ördükleri okul duvarının bilinçsiz kişilerce bir gece yerle bir edilmesi emeklerini götürmüş fakat umutlarını kırmamış aksine başarma hırsını perçinlemişti.

Uzun ders aralarında değerli üç hocamla söyleşide bulunmak beni mutlu ediyor, ereklerimi yoğunlaştırıyor, kendime güvenimi sağlıyordu.

Hepimize örnek olan, güç veren, bizlere doyumsuz ders zevkleri yaşatan, yurdun çeşitli yörelerinde sorunlar içinde görev yaparken bana rehberlik eden daha yazıştığım değerli hocalarım:

"kim bilirkaç yıllar geçti aradan
büyüdü ellerim kırıştı alnım
sıkıca kavradığım dümende
şimdi güvensiz ve kesik dermanla
uzanmışım güverteye gözlerim çakılı göklerde
düşünürüm yorgunluğumu, düşünürüm hiçliği
bir şeyler var yüreğimde kanayan..." Şimdilerde daha çok seviliyorsunuz.

Gücüne güç katsın bizlerin sevgisi Değerli Halil İBAN,

Yaşamınız hep aydın olsun Değerli Mehmet AYDIN

Çok yaşa Yaşar Öğretmen. Gönülden teşekkürler. Sağolun.●

Şiir: Mehmet AYDIN. Halkın Soluğu. Syf.: 26.

sesini taşıyorum

Ece AYKIZ

Alışkın değil biliyorsun
Gözlerim sıcaklığına sığınmaya
Dilsiz sözcüklerim hep şaşkındır yanında
Söyleşme hüzünlü bulutla
Ağlayıverir susturamazsın sonra

Yorulursun delibozuk düşlerimde
Kahredersin selamlaştıran yola
Verme fırçayı boya bilmeyene
Karıştırıverir gün renklerini birbirine

Sesini taşıyorum avuçlarımda
Üzerine örttüm gözlerimi
Yılgı tutunamaz içerimde
Sevgin bir türkü dudaklarımda

öykü

ince bir şeyler

● Dürsaliye BEDİR

Bizi birbirimize yaklaştıran neydi bilmiyorum ama öylesine güzel bir coşku içindeydik ki; önemli işlerimizin hepsine boş verip, duygularımızı sere serpe yayarak, çocukça bir aşkı yaşamıştık. Çocukça, duru ve güzel bir aşkı... Sonra o güzel günler başladığı gibi çabucak bitmişti... Neden bitti sanki?.. Olayları yönlendiren bizim dışımızda o kadar çok şey vardı ki... Çok oldu... Ama o günleri, o kenti, O'nu hala anımsıyorum. Her şey o kadar canlı ki, en küçük ayrıntılar bile, daha dün yaşamışcasına usumda.

İkimiz de ayrı ülkelerden gelmiştik. Konuşmacılara yetişmek için yarışırcasına not aldığımız konferanslar; protokol gereği verilen sıkıcı, soğuk akşam kokteylleri biter bitmez ülkelerimize dönecektik. Henüz tanışmamıştık ama toplantılarda yanyana oturduğumuz için, tartışmaların hızlandığı anlarda aramızda konuştuğumuz oluyordu. Yüzünde iyimser, sevimli bir ifade vardı. Ne sorsam gülerek yanıtlıyordu. Not kağıdım bitti derken bile gözlerinin içi pırıl pırıldı.

Günlerdir alelacele yediğimiz soğuk sandöviçler yerine, doğru dürüst bir akşam yemeği için sevinçle lokanta ararken de henüz tanışmamıştık.

Yabancı bir ülkede, hiç bilmediğim yemekleri tatmak çok hoşuma gider. **Yemekler; ülkelerin, ekonomik,kültürel, coğrafi durumları ile birlikte insanların duygularını da yansıtır**... Belki de bunun için doğu ülkelerindeki yemeklerin tadı bir başka heyecan verir bana.

Küçük balık lokantalarıyla, salaş meyhanelerin dizildiği, suyun üzerinde ninni söyler gibi hafif hafif sallanan o şirin köprüaltını o gün keşfetmiştik. Gözümüzün önündeki ızgarada iştah açıcı kokular çıkararak çıtırdayan balıklarımızı beklerken, içkilerimizi yudumlayarak tanıştık. Mesleklerimizin dışındaki konumlarımız farklıydı ya yine de ne o ne de ben kendimizi uzun uzun anlatmadık. Günlerdir biriktirdiğimiz yorgunluktan mı yoksa su gibi içtiğimiz şaraptan mı bilmiyorum; içimizdeki engelleyemediğimiz gülme isteği ile her şeye gülüyorduk. Çiçek satan çıplak ayaklı, esmer çingene kızı bizi sevgili sanmıştı. Henüz sevgili değildik ama yine de bütün çiçekleri alıp, o sarhoşlukla kırmızı bir gülü de garsona vermiştik.

Acaba köprüaltının yakınındaki o camiin avlusu yine öyle güvercinlerle dolup taşıyor mu?.. O caminin mimari-

sindeki yumuşak çizgiler, avlusundaki güvercinlere yem atan insanları gibi umudu anımsatıyordu.

Büyük bir çılgınlıkla sempozyumu olduğu gibi bıraktığımızda hiç pişmanlık duymadım... Yo O?.. O da duymamıştı. Her şey o kadar güzeldi ki; eminim hala duymuyordur. Anlatılmaz güzelliklerle, gizlerle dolu şehri gezmeye başlamıştık. Keşiş ruhlu turistlerin kaynaştığı ışıl ışıl Sultanahmet.. Kapalıçarşı, Bedestan.. .Beyoğlu'nda o kilisede Meryem'e dua ederken o kent tüm benliğimde, kendi ülkemdeki bir kent gibi duyumsamıştım... Çiçek pasajı. Hisarın yüksek surlarında yüzümüze savrulan iyot kokulu Boğaz rüzgarı... Tarabya'da çay içmiştik... Emirgan... Üsküdar'ın kara çarşaflı, ürkek kadınları... Hidiv Kasrı'nda dinlediğimiz o adını bilmediğim melodi hâlâ kulaklarımda...

O kente karşı duygularımızda garip bir tanışıklık vardı. Sanki oralarda daha önce yaşamış gibi o şehirle bütünleşmiştik. O kentin büyülü koynunda sevgimize; anlatamadığımız, saf, soylu, mistik bir şeyler karışıp usulca yüreklerimize iniyordu. Bilmediğimiz bir yaşamı, o güne kadar hiç duyumsamadığımız bir aşkı başka bir ülkede yaşıyorduk. Haremi gezerken ilk kez öpüşmüştük... Kayıkla Yerebatan Sarayı gezerken birbirimizi sevdiğimizi anlamıştık.

Masallardaki betimlemelere benzeyen saraylarını gezerken gerçek yaşamlarımızdan soyutlanıyor gibiydik. Gezdiğimiz, gördüğümüz, bastığımız her yer geçmişten ince bir şeyleri, geçmişte kalan yaşamları, duyguları, o insanları anlatıyordu. O insanlar gitmeden önce bütün yaşamlarının, özlemlerinin, düşüncelerinin, hüzünlerinin izlerini bırakmışlardı. Sanki o günlerin has havasından hoş bir şeyleri soluyorduk. Ahşap konağın cumbasına baktığımızda; boğazın serin sularına karşı ud çalan mahzun güzel, uzun eteklerini sürüyerek mermer basamakları inip korulukta bizimle birlikte gezintiye çıkacakmış gibiydi.

Her köşe bir efsaneyi anlatıyordu. Kilim desenlerinden, süslü duvar taşlarından, mermer oymalı çeşmelerden, eski konaklardan, yıkıntılar arasından; anka kuşları, mücevher dolu sandıklar, güçlü yoksullar, iyi yürekli krallar, büyülü prensler, korkusuz savşaçılar, dans eden periler çıkıp hemen konuşmaya başlayacak, bildik bir şiirin unuttuğumuz mısralarını anımsatacak gibiydi.

Şimdi kendi ülkemdeyim... Beton yığınlarının, içinde... O da kendi ülkesinde olmalı... Onbeş yıl... O kenti ve O'nu hiç unutmadım, hep düşündüm... Peki, neden hep istediğim halde o kente gitmeye cesaret edemedim?.. O, yanımda olmadığı için aynı güzellikleri görememe korkusu mu?.. Anımsadığım, düşlere benzeyen o güzellikler hep aynı kalsın diye mi?.. Ama artık o kente gitmeliyim... Onbeş yıl geçti işte... Onbeş yıl sonra ne olursa olsun o balıkçı lokantasında, başladığımız yerde buluşmaya karar vermiştik...●

yönsezi

İbrahim YILDIZ

kitaplar açsa kapısını belleğimizde
bir sevgiyi bölüşebiliriz
akçacık yağsa bulut
capcanlı çoğalır çiçeklerimiz

ölümü hiçleyebiliriz belki
birbirimize soyunsak
sevgi arar kuş yavrusu bile uçmak için
ağzını açar özgür yaşamak

oysa biz

17.07.1990
07.01.1991 *(çağdaşlığın doğusu)*

ölümün dipnotundan

-gülsen'e-

Çiğdem SEZER

Gülü kopardı
Dalında hüzün
İncecik yağmurlar
Suladı damarlarını

Duydu mu sesini şafak
Toplarken alacasını gözlerinden
Göğün boynu bükük tü
Kuş sesleri umarsız
Saçları geceye asılı kaldı

gün ışırken

a. nevzad odyakmaz

gün ışıdı
yalazlandı gelincik tarlası
dağıldı bulut
dağ göründü
ırmaklaşıp aktı gök
sonsuzluğa

bir destanda yaşamak

● Tevfik TUNÇ

-Öğretmenim Sayın Ahmet Özer'e saygıyla-

Öğrencilik yıllarımda düzenlenen yöremizin kurtuluş törenlerine okul olarak elbet bizler de katılırdık. O törenler sırasında duyduğum heyecanı hâlâ yaşar gibiyim.

Tören alanında "muharip gaziler"e ayrılan bölüm, ilgimi çekerdi hep. Onların her konuşmaya, her şiire, her gösteriye duydukları büyük ilgi, izlenmeye değerdi doğrusu. Söz kendilerinden açılınca yaşadıkları haklı gurur, her birinin gözlerinden ayrı ayrı yansırdı.

Şimdi o kahramanlar, birer birer ayrılıyor aramızdan.

KIYI'nın 58. sayısının "Atardamar" bölümünde yayımlanan "Taceddin Bir İnsan" adlı destan - şiir, beni sözünü ettiğim günlere götürdü.

Şiirin sanatsal yanına bir yorum getirmem, ustalara saygısızlık olur. Ne var ki, destanı okuduğumda o "insan"ı tanıyan -daha doğrusu tanıdığını sanan- biri olarak yürek tellerimin burulduğunu belirtmeden geçemeyeceğim. Bir insanın çok yakınında olup da onu gerçek yönleriyle tanıyamamış olmak, ne korkunç bir eksiklikmiş.

Yaklaşık 25 sayfalık bu şiir, bir insanseverin insana değer verişine has bir örnek olmakla birlikte; toplumsal tarihimizin önemli bir döneminde, "olağanüstüyü olağana dönüştüren" insanların varlıklarını ve bunların geleceğe katkılarını kuşaktan kuşağa aktaracak bir belge niteliğindedir de.

Destan, ilkin bir solukta okunuyor; ama, Taceddin'in kişiliğinde yaşanılanları / yaşatılanları düşündükçe, şiirin bir dizesi üzerinde uzun uzun durmak / düşünmek gereksinimi duyuyor insan. Her şeyden önce, şiirde bir toplumun varlık nedeni olan "ulusal bağımsızlık" olgusunun çok ince bir işçilikle işlendiğine tanık oluyoruz.

Şiir, bell ibir dönemde yapılan hataların faturalarını halkımızın ne ağır biçimde ödediğini de belgeliyor: "... SARIKAMIŞ HAREKÂTI yürürlüğe girer / ve 90 bin asker / soğuğa ve açlığa / yenik düşer..."

Şiirde I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve sonrası; savaş yanlılarıyla savaş karşıtlarının dramatik öyküleri, gerçekçi bir temele oturtularak bir fon gibi işlenmiş. Bu dönemlerin adsız kahramanları da Taceddin'in kimliğinde bir bir canlandırılmış gözlerimizin önünde. Üstelik onlara duyulan Yunus'ça bir sevgiyle. şimdi bu adsız kahramanların her birini düşündükçe, göğsüm kabarıyor benim de. Öyle ki, nerede göğsünde "İstiklal Madalyası" taşıyan birini görsem, gidip elini öpmek, boynuna sarılmak geliyor içimden.

"Bir yangında kavrulan", "göğsüne yurdundan son bir yudum çekip alarak" tutsaklık zindanlarının tanığı olan bu insanlara,bugün çok şey borçlu olduğumuza inanıyorum. Çünkü onlar, karanlığın kapılarına kilit vurulup, aydınlığa yönelende hep aydınlığa giden yolda olmuşlardır. Bir büyükbabanın ortaokula başlayan torununa; "Oğlum, evvela medeni ol." diye öğüt vermesi çok anlamlıdır bence.

Şimdi aramızdan birer birar ayrılan bu kahramanları gelecek kuşaklara tanıtmak, onları sonsuzlaştırmak, değerbilir insanların görevi olsa gerek. Her geçen gün, "Taceddin'in yaşamında şekillenen fırtına"nın çok daha iyi bilinmesi gereği şiddetle beliriyor toplumumuzda. Değerli öğretmenim Ahmet Özer, tarih ve sanat bütünlüğü içerisinde oluşturduğu bu yapıtıyla önemli bir görevi yerine getirmiştir. Bununla da kalmayıp, bir insanı "insan" yapan değerleri bir tarih harmanında bütün çıplaklığıyla sergilemiştir. Acaba bu destan şiirden yola çıkılarak bir film gerçekleştirilemez mi?

"Acının aynasında künyesini koruyarak" yaşayan Taceddin, elinde terhis belgesi olmasına karşın, bir kayıt eksikliği nedeniyle göğsüne "İstiklal Madalyası'nı takamadan göçtü gitti bu dünyadan. Ama O, hiç üzülmemişti buna. Çünkü O; ne yaptığının, niçin yaşadığının anlamının bilindiğine / bilineceğine inanan bir "insan"dı. Bu nedenle kendini sevenlerin, tanıyanların yüreğine taht kurmanın mutluluğuyla gitti. Şimdi O, yalnız Ziganaların eteğindeki gömütünde değil, yüreği insan sevgisiyle dolu olanların dünyasında hak ettiği yerdedir.

Bir insan için en önemlisi de bu değil midir?●

unutuluşa gazel gibi

Sıtkı Salih GÖR

Uzakta mı kaldı ne, o gagası kırık kuş,
penceremden uzanan ellerin, titrek, uyuşmuş.

Maskeleri düşen adamlar, yalancı gülüş,
gibi unutkanlığıma giren gökyüzü, ince örtünüş.

Özlemin üzgün çiçeği rüyana egemen miydi,
ah, ne derler, hani iki insan birbirine yeter miydi.

Sana borcum var gibi, ah, borcum, borcum
Gör'ü gör, tozlu yollardaki beni, ey güzelim, burcum.

biz

Salih TEMİZ

Onların acıları hiç bir zaman
anılmadı
Kendimi salıverdim
çocukların
minicik bedenlerinde
saklı
görkemli yüreklerine
Gökyüzü kadar
farklı
bir onurla bağışladılar
Biz hep çocuk kaldık
sonra

ölüm

Ölüm bedende
sesiz haykırışıdır sonun
duyulmayan
Ölüm duygularda
güçlü bir ağıtın haykırışıdır
duyulan

kültür-sanat olayları-haberler

● Derleyen:
M. Reşat SÜMERKAN

SERGİ

● Galerilerde sezon kapanırken Haziran ayı'nın tek sergisini küçük öğrenciler açtı.

Atelye Nar'da resim eğitimi gören 7 - 15 yaş grubu öğrenciler, 8 Haziran 1991'de pastel çalışmalarından oluşan sergilerini **Ganita Çay Bahçesi**'nde açtılar.

TİYATRO

● **Trabzon Devlet Tiyatrosu**'nun sezonu kapattığı günlerde konuk tiyatro topluluklarını sahnelerimizde gördük. Bunlardan **Cihat Tamer - Ercan Yazgan Tiyatrosu "İnsan Suretleri"** adlı 2 bölümlük müzikal güldürüyü 12 Haziran günü KTÜ oditoryumunda sergilediler.

● **Trabzon Halkevi** oyuncuları da **Darlo Fo**'nun **"Bir Anarşistin Kaza Sonucu Ölümü"** oyununu 12 - 14 ve 19 - 22 Haziran 1991 arası günlerde **Hüseyin Kazaz Kültür Merkezi**'nde tiyatroseverlere sundular.

Sayın Kitap Dostu, Sayın Yazın Savaşımcısı;
Bu kitapları okudunuz mu?..

MENDERESİN DEVELERİ

İ. Yılmaz 10.000 TL.

Anılar - Denemeler

Bir eğitim kurumunun (Köy Enstitülerinin) tarihsel tanıklığında Türkiye'nin Ekonomik - Kültürel - Siyasal anatomisidir.

1946 - 1962 Türkiyesi'nin ve 50 yıl sonra Köy Enstitülerinin çok farklı bir değerlendirilmesi. 1 ayda 2. Baskı

ŞİİRİMİZDE ÖĞRETMEN

Öğretmenlik üzerine yazılan şiirlerin toplaşması dört cilt. Her cilt 10.000 TL.

Şiirimizde öğretmen 12 Mart dönemindeyargılandı.

Yargıç: "Her öğretmenin kitaplığında bulunmasında yarar var. Ülkemizin durumunu öğretmenin özverisini anlatan şiirle dolu."

Diyerek akladı.

KÖY KÖPEĞİ

İ. YILMAZ 3000 TL. Öykü - Oyun

Oyun gereksinimi için sahnelemeyeceksiniz, öykü olarak okuyunuz. Hem de mutlaka okuyunuz...

01.12.1979
Ahmet Yıldız
Tabii Senatör - Halkevleri Genel Başkanı

İ. Yılmaz bu yapıtına Öykü - Oyun demiş. Ben olsam "Okuma Tiyatrosu" derdim. Kırsal kesimin tüm yerleşim birimlerinde bir kişiye okuttturup tümüne dinlettirirdim. Oynanması yanında okunması da gerekli.

Aziz Nesin (özel mektuptan)

Eline sağlık Yılmaz Arkadaş. Sanat adına ölçüp biçip değer koyanlar birden bunu okusunlar. Toplum adına, halk adına neler yapılabiliniyor. Neler...

Mahmut Makal (özel mektuptan)

Kitapçılarda arayınız. Bulamazsanız, İ. Yılmaz 110396 nolu posta çekine tutarını yollayarak edinebilirsiniz.